

Պետ. 1876

Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք

Ե. ԾՆՈՂՔ ՊԷՏՔ Է ԻՐԵՆՑ ԻՐԱՌԱՆՑ ԶԱՐԲՆԱԿԱՆ ՊԱՐՏՈՒՅ ԴՈՐԵԱԳՐՈՒ

ԹԵՄԱՆ ՄՈՒՄԻՆ ՀԱՍՏԱՏԱՄԻՏ ԸՂԼԱՆ

Ծնողք փոխանակ ցած և վատ միջոցներով իրենց որդւոց սէրը դրաւել ջանալու , աշխատին իրենց պարտքերն անթերի կատարել՝ որպէս զի իրապէս արժանանան այն սիրոյն : Պէտք է՝ որ իրենց զաւակաց թերութիւններն երեւնին զարնեն , և հաստատամտութեամբ ջանան անոնց պակասութիւններն ուղղելու : Ծնողաց յեղյեղուկ բնաւորութեան համար է՝ որ շատ տղաքներ՝ որոնք ընկերութեան օգտակար անհատներ կրնան լին ըլլալ , ընդ հակառակն ողորմելի արարածներու կարգն անցած են :

Ուստի , դարձեալ կ'ըսենք , տղայն կրթելու համար ո՛չ խստութիւն և ո՛չ թուլութիւն բանեցնելու է , այլ անխորիւն հաստատամտութիւն : Ծնողք , աշխատեցէք տղային միտքը համոզել իւր դործած յանցանքին իրա-

կանութեան վրայ, ցցուցէ՛ք անոր յանցանքին մեծութիւնը կամ որպիսութիւնը. բարի զգայմունքները, կրօնքը, պարտքն և բարեմտութիւնը տածեցէ՛ք անոր սրտին մէջ. վերջը նայեցէ՛ք որ արդիւնաւոր ընէ՛ք ձեր յանդիմանութիւնները՝ բայց առանց տղային դիւրայող և ցասկոտ բնաստութիւնը դրդուելու, շատ մի՛ խոնարհիք, բայց ՚ի պէտք եղած ատենէն : Եթէ տղայն կըրկին ինկնայ նոյն և մի յանցանաց մէջ, վերատին յանդիմանեցէ՛ք. ըսէ՛ք անոր՝ թէ՛ յանցանքին ծանրութիւնը զձեզ վշտացուցած և պատժելու հարկադրուած էք : Եթէ երկրորդ անգամին ալ չըյաջողիք, անյապաղ ուրիշ պատիժ մը տնօրինեցէ՛ք և անպատճառ դարձադրեցէ՛ք : Քիչ անգամներեցէ՛ք յանցաւորին եթէ տուած պատիժնիդ արդար և իրաւացի է : Երբէք ըստ քմաց կամ բարկութեամբ դործ մի՛ տեսնէք. խիստ քիչ անգամներելի է պակասութիւնը, բայց յանցանքը բնաւ, նա՛մանաւանդ մոլութիւնը :

Ծնողք, մի՛ խաբուիք ամենեւին տղայոց ստայօդ պատճառներէն, որով հիւանդութիւն կամ վատառողջութիւն կը կեղծեն պատժոյ ատեն. ասիկա իրենց խորամանկութեան եւ մարց թուլութեան արդիւնքն է : Կը համարձակիմ ըսել՝ թէ աւելի լաւ է որ տղայն մարմնով հիւանդ ըլլայ քան թէ հոգւով : Քրիստոնեայ մայր մը սա խօսքերն ըսեր է իւր տղային. « Որդեակ իմ, դու գիտես՝ որ կը սիրեմ՝ զքեզ, բայց աւելի կը վախաբիմ զքեզ մեռած տեսնել, քան թէ մահացու մեղքի մէջ ինկած » :

Ինչպէս որ ծնողք շատ անգամ տղաքնին չըյողնեցընելու համար կը վախնան կարեւոր աշխատութեան պարապեցնելու զանոնք, այսպէս ալ վատութեամբ կը խորչին զանոնք յանդիմանելէ : Անոնց դիմադարձութիւնը պատժելու տեղ կը համբերեն, կը վախնան որ չըլլայ թէ լան, մինչդեռ ընդ հակառակն պէտք է լացունել, կը զիջանին անոնց բարկութեան, մինչդեռ

պէտք էր պատուհանել : Այսպէսով տղայն ինքզինք իշխան պիտի կարծէ , տղայն՝ որ առաջ թերաւ մը դարձած էր , կը դառնայ կրկնայ բռնաւոր մը :

Դաստիարակութեան մէջ թուլութիւնը այսօր ընկերական արեւոյց պատճառ կ'ըլլայ :

Տղայն իւր ծնողաց հնազանդած չէ տանը մէջ , դըպրոցական եղած ատեն դպրոցին մէջ պիտի ստամբակի , արհեստաւոր եղած ատեն վարպետին պիտի չը հնազանդի , զինուոր եղած ատենն ալ զօրապետէն պիտի ապստամբի , մէկ խօսքով , առ հասարակ ամեն իշխանութիւն ատելի պիտի երեւի իւր աչքին :

Այն մայրերը՝ որ վերոյիշեալ քրիստոնեայ կնոջ դուցադնական խօսքն արտասանելու քաջասրտութիւն չունին , անբաւական են տղաքնին կրթելու :

Թո՛ղ չը կարծուի բնաւ թէ այս բաները չեն կրնար դործադրուիլ այս դարուս մէջ : Ո՛չ , որչափ ալ դժուարութիւն կենայ , մանկութիւնը կրնայ կրթուիլ այնպէս՝ ինչպէս որ կը կրթուէր երբեմն , միայն թէ ծնողք հաստատուն կամք ունենալու են տղաքնին դաստիարակելու , որով իրաւամբ հայր եւ մայր կոչուելու արժանի կ'ըլլան :

Գ.

ԾԱՌԱՅՔ

Թէ ընտանեաց գլխաւորք ի՞նչ պարտքեր ունին
առ ծառայս

Ծառայական վիճակի պայմաններն իրենց նախկին
կացութենէն բոլորովին տարբերած են այսօր . տեղանց

և ծառայից փոխադարձ առնչութիւնները յդաշնակէս փոխուած են :

Երբեմն ծառայն ընտանեաց մէկ անհատը կը սեպուէր, տանը անդամն էր, անոր բոլոր շահույց և կարեաց մասնակից կ'ըլլար, իր կեանքը անոր կը նուիրէր, իւր տէրերուն հաւատարիմ մնալու համար թէ՛ բարեբաստութեան և թէ՛ ձախորդութեան մէջ անոնցմէ չէր բաժնուէր՝ ասիկա իրեն պարծանք և վառք համարելով, իւր տիրանէր սիրտն ընտանեկան համակրութեան կողմանէ իւր տիրոջ սրտին կը հաւասարէր : Ոչ միայն իւր տիրոջ որդիքն և ազգականները, այլ նաև անոր կրքերն ալ կը սիրէր, մինչև անդամ երբեմն ուղղել հարկ կ'ըլլար այս մասին : Տարեկան վարձքն ու շաղկութեան արժանի դիտաւոր կէտ մը չէր, զի քիչ մը բան էր վարձքը : Եւրոպայն զինուորի պէս աւելի պատուոյ համար կը ծառայէր :

Բայց ընտանիքն ալ սիրով և մեծամեծ զոհողութեամբ կը վարձատրէր ծառային իրեն մատուցած ծառայութիւնները : Ուսմունք կը սովորեցնէր անոր և պատուաւոր դիրքի մէջ կը բռնէր, վայելուչ կը հազուեցնէր ծառայն և հետը մեծարանօք կը վարուէր : մէկ խօսքով, անոր անձին, պիտոյից, բարեկեցութեան, պատուոյն և երջանկութեան մեծ հոգ կը տանէր : Եթէ ծառայն հիւանդանար, ընտանիքը միշտ իբրեւ բարեկամ, կամ ազգական և կամ որդի կը խնամէր զանիկա : Եթէ անկարող կամ ծեր ըլլար՝ տանը մէջ կը պահուէր, ուսկից տէրը բնաւ մնաւ չէր կրել, զի տանը մէկ անկիւնը քաջուած ըլլալով հանդերձ՝ օգտակար կրնար ըլլալ ծեր ծառայն : Եթէ ամուսնանար՝ անոր տուն տեղ կը պատրաստէր ընտանիքը : անոր որդիքը տանը տղայոց սիրելի բարեկամները կը սեպուէին, իրտրու հետ կը խաղային, և երբեմն նոյն և մի դաստիարակութիւնը կ'ընդունէին : Եւրոպայն իւր տիրոջ աղայոց վրայ կը հսկէր, տէրն և տան տիկինն ալ ծառային ոյր

դիքը կը խնամէին . բնաւ մէկզմէկ չէին թողուր , և եթէ դէպքը պահանջէր՝ որ իրարմէ բաժնուին՝ իրարու յիշատակ չէին մոռնար , փոփոխակի իրերաց կը նպաստէին : Եթէ ծառայն տասը կամ քսան տարի տան մը մէջ կենար , ընտանեաց և իր մէջ անտրտածառ ազդակցութիւն կը հաստատուէր :

Այսօր այս ամենն ալ գրեթէ չը կան : Հին աւանդութեանց հաւատարիմ քանի մի ընտանիք ծառայներ լուռ հետ անցեալ ժամանակաց համեմատ կը վարուին , կան ծառայներ ալ որոնք իրենց անձնուիրկան զգացմամբք և ազնուական համակրութեամբ մտլի հին ժամանակները կը յիշեցնեն : Սակայն այս պատուական իրաց մնացորդներն ալ , եթէ կան , հետզհետէ անհետանալու վրայ են :

Սրդի ծառային վիճակը բոլորովին դէշցած է , ծառայն ինքն ալ չտիւն անցուցած է . այսօր մեծագումար դրամներու հետ կը փոխէ պաշտպանութիւնն և ապագայ անստուգութեանց դէմ՝ երաշխաւորութիւնն՝ զոր այն ընտանիքը կուտար իրեն՝ յորում ինք կը բնակէր . ծառայն այլ ևս տանը անհատը , ընտանեաց ֆանդամը չէ . Կ'ըսեն՝ թէ կատուն տունը կը սիրէ , չունն ալ տէրը . իսկ ծառայն ո՛չ տունը ո՛չ ալ տէրը կը սիրէ : Մեծ վարձք և դիւրին աշխատութիւն կը փնտռէ . երբոր մէկը իրեն շատ վարձք խոստանայ և դիւրին աշխատութիւն յանձնէ , առջի տունը կը ձգէ և միւսը կ'երթայ :

Ծառայները վարձկան եղած են . պզտիկ տեղեր ծառայութիւն ընել չեն ուզեր , այլ կը ջանան պալատներու մէջ պաշտօն ունենալ , թաղաւորի սենեկապետ ըլլալ , որսորդութիւն ընել եւ այլն եւ այլն : Ուղած տեղերնին կը բնակին , աւելորդ երթեւեկութիւններով կը յոգնին եւ ինքզինքնին ազատ կը համարին , եւ բռնաւ չեն կրնար դիմանալ՝ որ շարունակ մի եւ նոյն տան մէջ մնան եւ հոն ծառայեն :

Ահաւաստիկ աիրով եւ ծառային իրարու հետ ունեցած կամուսննալիք յարաբերութիւնները, որք հետզհետէ կը հաստատուին. խօսքերնիս աւելի այր ծառայի վրայ է. գալով աղախնոյն, սա ալ իւր սլաշածին բեռը թեթեւցունել կուզէ ։

Տէրերն ալ ծառայից նկատմամբ իրենց պարտուց մէջ ճիշդ չեն, ինչպէս էին առաջ ։ Երաւայ դործածել ուղղոնները կը պահաջեն՝ որ ծառայն քիչ բանով գոհ ըլլայ, որ արդարութեան հակառակ է ։

Սակայն այս ալ ըսենք որ ընտանեաց գլխաւորները ծառայ դործածելու հիմակուան կերպերն ընդունելու պարտաւորեալ չեն. իրաւունք ունին առաջուց ծառային հետ հարկաւոր պայմաններ դնելու ։

Նախ և յառաջ պէտք չէ որ իրենց տունը անբարոյ յական և չարօրինակ մէկը մտցունեն ։ Աւելի աղէկ է ինքն իրեն ծառայել, քան թէ այսպիսի վատութիւն մը յանձն առնուլ ։

Երբոր ընտանեաց գլխաւորը ծառայ մը տուն առնել ուզէ, պէտք է որ անոր վրայ ի մօտոյ տեղեկութիւն ստանայ. ասիկա այնչափ հարկաւոր է՝ որչափ ծառային ընտանեաց մէջ կենալիք ժամանակը երկայն, և ընտանեաց անդամներուն հետ ունենալիք յարաբերութիւնը յաճախ է ։

Այլ են օրականով աշխատող մարդոց վրայ դրուելիք պարտքերը, և այլ տանը մէջ կեցող ծառային վրայ դրուելիքները ։ Հարկ է որ լաւ զգուշութիւն ըլլուի տղայոց ծառայից հետ ըրած յարաբերութեանց ատեն ։ Այս կէտին մէջ պէտք է որ ընտանեաց հայրը շատ խըստութիւն բանեցունէ ։ Տղայք որչափ քիչ հաղորդակցութիւն ունենան ծառայից հետ՝ այնչափ աւելի աղէկ է, բայց ասոր հակառակ, տղայք որչափ յարաբերութիւն կ'ընեն ծառայից հետ՝ որ շատ անգամ զանոնք կը շողորժօրթեն և վարպետ ձևերով անոնց համակրութիւնը վատելի կուզեն ։ Տղան իր ծնողաց քով կ'զգուշանայ,

բայց գործի ատեն ամեն բան կ'ընէ կ'ըսէ արձակ համարձակ :

Տէրերն և տան տիկիները պէտք է ուրեմն ջանան որ իրենց ծառայները քրիստոնէաբար ապրին տան մէջ և աղօթքն ամեն բանէ առաջ ընեն : Աղօթքն առ հասարակ ամեն մարդու համար ալ պարտք է : Ծառայք թէ՛ յօրինաց և թէ՛ յօրինակաց ստիպեալ պէտք է աղօթեն միշտ : Տէրերը կիւրակէ օրերը սուրբ պահել պիտի տան և ամեն բան պնայէս պիտի կարգադրեն՝ որ ծառայք իրենց քրիստոնէական պարտաւորութիւնները կարենան կատարել : Իրաւունք չէ որ ծառայներն ամբողջ շաբաթը աշխատելէ յետոյ՝ պէտք եղած ատեն իրենց հոգւոյն վերկուծեան հոգ չը տանին և եկեղեցի երթալ և արարողութեանց ներկայ գտնուելէ և նոյն իսկ հանգիստ առնելէ արգիլուին :

Տէրը ո՞ր ատեն որ խոստովանուի և սուրբ հաղորդութեան մօտենայ , պէտք է ստիպէ ընտանեաց բոլոր անդամները , ծառայներն ալ մէկտեղ որ իրենք ալ երթան խոստովանուին և հաղորդութեան մօտենան . ապա սով կը ցուցնէ թէ ո՞րչափ կարեւորութիւն կուտայ կրօնական պարտուց կատարման : Աստուծոյ անհաւատարիմ ծառայն իւր տիրոջ հաւատարիմ պիտի ըլլայ :

Տէրը ծառային իւր վարձքը ճշդիւ պիտի հատուցանէ , ըստ պատշաճի ղանիկա պիտի կերակրէ եւ պատասխարէ եւ անոր կարողութենէն վեր աշխատութիւններ պիտի չը դնէ վրան . սակայն պիտի նայի նաեւ որ ծառայն աշխատցունէ , որովհետեւ անգործութիւնը մայր է ամեն մեղութեանց :

Տեսակ մը հրամայել կայ՝ որ խիստ եւ խորոխ ձեւ մ'ունին . եթէ մէկն իւր ազգեցութիւնն ընդ երկար պահել կուզէ , այսպիսի ձեւերէ պիտի զգուշանայ : Քաղցրութեամբ , չափաւորութեամբ եւ կանոնաւոր կերպով հրամայելով է որ ծառայն կը հնազանդի եւ անոր անհնազանդութեան բնաւ առիթ չը մնար :

Ծառային թերութեան մէջ ինկնալու տեղի տալ պէտք չէ, բայց ինկած ատենն ալ յանդիմանելու է, առանց կրից եւ ցաւման : Զգուշանալու է ծառայներն արհամարհելէ, ընդ հակառակն պէտք է անոնց առողջութեան, բարեկեցութեան, ընտանեաց եւ այլն, խնամք տանիլ : Յիշենք՝ որ մեր եղբայրներն են 'ի Յիսուս Քրիստոս, որպէս զի անոնց առիթ չը տամք իրաւացի յանդիմանութիւններով այս խօսքը մեզի յիշեցնելու :

Ծառային թէ և քիչ կրօնասէր ալ ըլլայ, կրօնքի մասին ջերմեւանդ ընտանեաց մէջ կը յուսայ աւելի մեծաւորոյ ըլլալ, բարւոք հրամայուիլ, աղէկ խնամուիլ՝ քան թէ կրօնքի մասին դաղջ ընտանեաց մէջ : Զգուշանամք անոնց այս յոյսը, որ կը պատուէ զՍտուած, 'ի դերեւ հանելէ, և ինչպէս կ'ըսէ Ս. Բարեպաշտը, զգուշանամք Յիսուսի Քրիստոսի պատիւը վտանգի մէջ դնելէ և մեր պաշտած Ստուածը հայհոյել տալէ :

Տէրերն այսօր յաճախ կը դանդաղին իրենց ծառայից վրայ : Բայց միթէ իրենք ալ տեղի չեն տար երբեմն ծառայից իրենց վրայ դանդաղեցնելու :

Ս. Լաւլ, այսօր ո՛չ հնազանդիլ ո՛չ ալ հրամայել գիտցող կայ :

Դ.

ՄԻՈՒԹԻՒՆ ԸՆՏԱՆԵԱՅ ԱՆԴԱՄՈՑ

Թէ ի՞նչպէս այս միութիւնը կը տկարանայ եւ ի՞նչպէս կը զօրանայ

Ընտանեաց բոլոր անդամոց միութիւնն իւր երջանկութեան վերջին պայմանն է : Ընտանիքը կատարելալապէս բարեկարգ չը կրնար ըլլալ՝ եթէ իւր անդամոց

սրտերը սիրով իրարու հետ միացած չլլան : Հին կա-
կարանի պատմութիւնը կը յուշնէ՝ որ խիտ կարգաւոր
ընտանիքներն անգամ ազատ մնացած չեն այն խռովու-
թիւններէն՝ որոնք ընտանեկան գժտութենէ յառաջ ե-
կած են . գրեթէ երկրաւոր Դրախտին դրան առջև
Աբէլի իւր եղբօրմէն սպաննուելու ահեղ տեսարանը, ե-
սաւայ Յակոբայ գէմ ունեցած ատելութիւնն և Յովսե-
փայ իւր եղբայրներէն վաճառուիլը թշնամութեանց և
երերանց այնպիսի դարհուրելի օրինակներ են՝ զորոնք
համահայր որդւոց մէջ եղած գժտութիւնները կը ծը-
նին : Արեւակցաց մէջ պատահած ատելութիւնը զգա-
մանց ամենէն աւելի դարչելին և չարն է , ուսկից կը
ծագին ամենէն մեծ ոճիրներն ալ :

Ընտանեկան գժտութիւնները , յիրաւի այնչափ չա-
փաղանց չեն ըլլար , նա մանաւանդ քրիստոնեայ ըն-
տանեաց մէջ . բայց եւ այնպէս մեծամեծ չարեաց պատ-
ճառ կ'ըլլան , որով ընտանեկան ուրախութիւնները
կը թռնաւորուին եւ խռովութիւններ կը ծագին . Մէկ
փոքրիկ հակակրութիւնը կամ անսիրելութիւնը կը դառ-
նայ կ'ըլլայ այնպիսի մնաստկար խմոր մը՝ որ ամբողջ
ընտանեկան զանգուածը հետը կը խմորէ եւ ապագային
մեծամեծ չարեաց առիթ կ'ըլլայ :

Արեւահեղ եւ մահառիթ ատելութիւնները թեթե-
հակակրութիւններէ եւ աննշան պաղութիւններէ քս-
կըսած են : Նախանձու սերմը, զոր պէտք էր 'ի բողբո-
ջին կտրել նետել , հետդճետէ կ'աճի թիւրիմաց խօս-
քերով , հակառակութիւններով , կծու խօսքերով եւ
չնչին կռիւներով . նախանձու սերմը պզտոր եւ անզուտ
հեղուկի միւրրի պէս կը շատնայ եւ անմիջապէս ամբողջ
սիրտը կ'ապականէ : Եթէ հակողութիւն չըլլայ՝ բիւ-
րաւոր առիթներ տեղի պիտի տան այս սերման իւր
խմորը տարածելու եւ քիչ քիչ աճելու . զոր օրինակ մէ-
կուն գեղեցիկ հանգամանքները , յաջողութիւնները ,
շնորհքներն եւ միւսոյն թերութիւնները , տկարութիւն-

ներն ու խօթութիւնները : Մէկուն գերադանցութիւնը միւսոյն նախանձը կը շարժէ , նուաւտութիւնն արհամարհանք եւ զգուանք կը պատճառէ : Շատ բնական է հօր մը որ իւր տղայոց մէջէն ամենէն փոքրը , գեղեցիկն եւ պարկեշտը սիրէ :

Այլ սակայն Յովսեփայ առաքինութիւնն և հօրը սէրն իւր եղբարց նախանձուն առիթ եղաւ և զանոնք յեղեռնագործութիւն գրգեց . Սրէլ իւր ընտիր նուէրները կ'ընծայէր Աստուծոյ , Աստուած ալ իւր հօտը կ'օրհնէր և կը շատցունէր և իւր բոլոր գործերը կը յաջողէր : Այսպիսի բաւական եղաւ Կոյննիի նախանձը շարժելու , զի կը տեսնէր՝ որ իւր եղբօր վարմունքը բարի էր . բայց որովհետեւ անոր այս վարմունքն իրենին իբրեւ անուղղակի յանդիմանութիւն և պարտաւ նըկատեց , ուստի սկսաւ նախ ծուռ նայիլ իւր եղբօրը վրայ , յետոյ յայտնի ատել , և վերջապէս սպաննեց : Իթէ իւր սրտին չարութիւնը զսպէր 'ի սկզբան , և փոխառնակ ատելութեամբ փախաքող ըլլար Արէլի գործոյ , հարկաւ այն սպանութիւնը պիտի չը գործէր : Ընտանեաց մէջ ծագելիք գգնութեանց առաջն առնելու ամենէն լուսամիջոցն է ատելութեան նորաբողբոջ շառաւիղներն անմիջապէս կտրել նետել :

Ինչ որ եղբարց համար ըսինք , ընտանեաց բոլոր անհատներուն համար ալ հասկնալու է , բնութիւնն այն կապը հաստատած է ընտանեաց մէջ , որ անկախ 'ի կամաց , արեւնակիցներն իրարու հետ կը միացունէ : Ընտանեաց բոլոր անդամները զիրար անկեղծ սիրով սիրելով և մեծարելով է՝ որ կենդանութիւն և ազդեցութիւն կրնան ունենալ : Սուրբ Գրոց մէջ խօսք մը կայ որ շատ ճշմարիտ է . « Էդուէկ անոր որ մինակ կ'ապրի » , երեսմ' ըսել ' թէ մենուկեաց ընտանիք մը՝ որ իւր նեցուկներն իրմէ դուրս կը փնտռէ , միշտ խղճալի վիճակ կ'ունենայ : Ազդակցութիւն չունեցող ընտանիքը խօթացեալ և անդամահատ մարմնոյ կը նմանի , մէկ ճիւղ

ունեցող թուփի մը կը նմանի, և ծառի կոճղի մը՝ որ առանց միջթի մնացած է :

Երբեմն իրարմէ հեռացած ազդականներուն մէջ բարի յարաբերութիւններն ամրանալու պէտք ունին, ոչ միայն անստղիւտ քաղաքավարութեամբ, որ իր թեւալ մարդուն վրայէն բնաւ պակաս չըլլար, այլ նաև փոփոխակի ծառայութիւններով՝ որ արդասիք են սիրալիր յարաբերութեանց :

Սնշուշտ, հարկ կ'ըլլայ մերթ ընդ մերթ զոհողութիւն ընել, ինչպէս մասնաւոր շահն ընդհանուրին դռնէ, դարձեալ հարկ կ'ըլլայ երբեմն ընդունածէն աւելի շատ տալ և բնաւ փոխարէնը չը պահանջել. այս այսպէս է, Բայց ասանկ ընողը գովելի մարդասիրութեան արժանիքն ունենալէ զատ՝ պիտի վայելէ նաև իւր այս քրիստոնէական լարմունքին պտուղը. շատ անգամ մերէն պղտկին կարօտ կ'ըլլամք. բաղդն իւր թաւալող անւոյն վրայ կեցուցած է այսօր այն մարդը՝ զոր վաղը անկէ վար պիտի ձգէ : Բարեսիրտ մէկն ինքզինք երջանիկ կը համարի իւր աղքատ ազդականն ալ պատուելով և կրօնի պատուէրներուն հնազանդելով՝ որ կը հրամայեն մեզ օգնել նաև օտարին՝ երբ կարօտութեան մէջ ինկած է :

Ընտանեաց բոլոր անդամաց միութիւնը հաստատուն պահելն՝ աւելի ընտանեաց գլխաւորներուն պարտքն է. պիտի զոչանան՝ որ ազդակցութեան կապը չը թուլնայ կամ չը խզի : Պիտի համոզեն՝ որ ընտանեաց անդամոց միոյն պատիւն և յաջողութիւններն ամենուն ալ կը վերաբերին, և թէ միոյն ձախորդութիւնը կամ անպատուութիւնը բոլորին համար ալ է : Ընտանեաց տարերքներուն հաստատութիւնն պատուոյ բուռն զգացում մը կուտայ իւրաքանչիւր անդամոց :

Աւա՛յ, ցեղական անունը պատիւն և մեծութիւնը օրէ օր մեր մէջէն անհետանալու և փոշիանալու վրայ են : Մեծամեծ ընտանիքներ քաղաքաց մէջէն անհե-

տացած են, գիւղերուն մէջ ալ սակաւաթիւ են. այս պատճառաւ ընկերական և կենսական ղորութիւնը նուազած է:

Ի մանկութենէ որք մնացած մէկուն վրայ 'ի սրտէ կը դիմամ, բայց բնաւ սէր համակրութիւն չունիմ' այն մարդուն վրայ՝ որ ծուլութեամբ, անվութութեամբ, հպարտութեամբ կամ ագահութեամբ իւր ընտանիքն երեսի վրայ ձգելով՝ ողորմելի վիճակի կ'ենթարկուի:

Միաբան, բարեկարգ, աշխատասէր և կրօնասէր ընտանեաց պայմաններուն վրայ խօսեցայ. դիրքս աւարտելէ առաջ քիչ մ'ալ ընտանեաց սիրոյ զգացմունքներուն վրայ պիտի խօսիմ:

Ե ԶՐԱ. Կ Ա Յ ՈՒԹԻՒՒՆ

Սէր ընտանեաց

Սուրբ սէր մը կայ՝ որուն խոր և կենդանի արմատները կը թափանցեն և կը ընուն բարեկիրթ սիրտերը, սէր մը՝ որ իւր ուժգնութեամբ, կարեւորութեամբ և քաղցր արդասեօք պաշտաման յատկութիւն կ'ստանայ: Այս սէրն ընտանեաց՝ բայց քրիստոնեայ ընտանեաց սէրն է: Ընտանեաց պաշտամունքը Աստուծոյ պաշտամունքէն վերջը դալով՝ ասոր պէս իւր տօները, ուրախութեանց ժամանակներն և փրկաւէտ ազդեցութիւններն ունի, կը միթարէ և կը զուարթացունէ հոգիները, երջանկութիւնը կ'աւելցունէ և կենաց անհրաժեշտ վիշտերը կը մեղմացնէ:

Հօր, մօր կամ սիրելի ազգականի մահը ցաւով կը յուլէ սրտերը, բայց ամենևին ընտանեաց պաշտա-

մունքը չը ապալէր : Ընդ հակառակն , կարծես թէ այս աշխարհի մէջ որ սիրելեաց մահուամբ դերեղմաններ լեցուցած է , սուրբ բարեկամութեան բողբոջները՝ որոց մահը խնայած է , աւելի մատղաշ և աւելի զօրաւոր կ'ըլլան :

Ընտանիքն ամեն դարու մէջ սկզբնական օրհնեալ տարերքն և դլխաւոր հիմն է մարդկային ընկերակա՜նութեան : Իւր ամեն անդամները թէպէտ և հետզհետէ մեռնելու դատապարտեալ են , սակայն միշտ կը վերանորոգի իւր զօրաւոր բողբոջներով՝ որ իւր արմատներն անդադար կը վերննձիւղեն և հին կոճղին տեղը կը յաջորդեն :

Ընտանիքը՝ որ կը կազմուի 'ի հօրէ , 'ի մօրէ և յորդւոյ , երկրպագելի երրորդութեան խորհրդաւոր պատկերը , Աստուծոյ զօրութեան , իմաստութեան և սիրոյն ճաճանչն է :

Ընտանիք , ո՛վ շքեղ սրբատուն այն հեղինակութեան՝ որ կ'ստեղծէ , այն դատաւարակութեան՝ որ կը կրթէ , և այն նախախնամութեան՝ որ կը յարատեւէ :

Ընտանիք . կենդանի՛ր և անշէ՛ջ վառարան մարդոց և տղայոց սրաին մէջ գանուած երկու վեհ զգացմանց , այսինքն , երախտագիտութեան և յարգանաց :

Ընտանիք . անմահ՝ առարկայ , առաջին և վերջին նպատակ խնամոց երկնից և աստուածային օրինաց , ինչպէս նաև աշխարհի օրինաց և ընկերական օրէնքս . դրութեանց :

Ընտանիք . վերջապէս մարդուս ականջին ամենէն քաղցր և սիրելի անունները . հայր , մայր , որդի , եղբայր , քոյր , դուստր . հոս են անարատ սէրն և կենաց առաջին բարեկամութիւնները , անուշիկ ուրախութիւններն և դեղեցիկ առաքելութիւնները , որք են բարեմտութիւն , պարզութիւն և անմեղութիւն : Տակաւին ինչ բնութիւն տանեաց համար : Ո՛հ , մարդկային լեղուին մէջ ասկէ աւելի հիանալի անուն չը կայ , մարդկային

սրտին մէջ ասկէ աւելի սուրբ և անեղձանելի յիշատակներ չը կան : Վասն որոյ երբ Յիսուս Գրիստոս ուղեց ցուցնել թէ ո՞րչափ կը սիրէ իւր երկնաւոր Հօրը պատուէրները կատարողները, սա խօսքն ըսաւ . « Զի որ առնիցէ զկամս հար իմոյ՝ որ յերկինս է , նա է իմ եղբայր եւ +այր եւ մայր » :

Իբրեւ վերջաբան դրքիս , հռչակաւոր եպիսկոպոսի մը խօսքերը մէջ պիտի բերեմ , որոնք աշխատասէր բարեկիրթ եւ միաբան ընտանեաց ճիշդ նկարագրութիւնքն են :

« Կենաց ամենէն քաղցր ուրախութիւններս ընտանեաց սիրոյն կը պարտիմ » :

Քահանայական պաշտօնը թէպէտ եւ ստիպեց զիս ծննդական վայրէս , մանկութեանս բնակարանէն եւ առաջին խանդիցս սրբարանէն հեռի ապրելու , սակայն միշտ ծնողական անյաղթելի զօրութիւն մը կղզայի ներսս՝ որ դէպ ՚ի այն սրբավայր տեղերը կը ձգէր զիս : Հոն ջեռուցի սիրտս եւ պնդեցի զօրութիւնս : Եւ թէպէտ շատ քիչ կեցայ հայրենի տան մէջ , սակայն չը կրցայ թողուլ զայն առանց խորին սխրանաց , որ փոխանակ հողիս վհատեցնելու առաւել եւս կը զօրացնէր : Տունէն մեկնելէս վերջն ալ երկայն ատեն ընտանեացս հետ կ'ապրէի և բացակայութիւնս աւելի սիրելի կ'ընէր ինձ զայն :

Սակայն ի՞նչ տեսած էի տանը մէջ . խիստ բնական բան մը . այսօր իսկ ընտանեացս յիշատակը սիրտս կը կախարդէ , չը դիտեմ ինչս'ւ և ի՞նչպէս :

Երբոր տունը կ'այցելէի , բնաւ ընտանեկան աշխատութիւնը չէր ընդհատուեր . ամենայն ինչ իւր սովորական քայլովը կ'երթար , այնպէս որ շատ անդամ զիս մինակ կը թողուին տանը մէջ :

Քաղցր երջանկութիւն մը կ'զգայի ներսս՝ երբ ուշադրութեամբ քրիստոնեայ ընտանիքի մը կեանքը կը դիտէի :

Պատմե՞մ թէ ի՞նչպէս կ'անցունէր օրը :

Սրշալոյսը ծագելուն պէս սանդղիտոյ վրայ հօրս ծանրագնաց և հանդարտ քայլերուն ձայնը կը լսէի, որ կանխատեսութեամբ օրուան ամբողջ դործերը միտքը բերելով՝ իւրաքանչիւրին իր առանձին դործերը յանձնելու կը պատրաստուէր : Բունէն դեռ նոր արթնցող ընտանեաց ձայները թռչնոց առաջին դայլայիկներուն հետ կը խառնուէին . դեռ բոլորովին չըլուսցած՝ տղայոց ցած ձայները կը լսուէին : Ուն վայրկեանին կ'սպասէի՝ յորում թռչնոց ճուռողումներուն նմանող ձայները դադրելով՝ աղօթքի պիտի կանգնէաք : Ուռալին անգամ մեծ եղբայրները կ'ենէին անկողնէն, և մինչև որ պըզտիկներն ալ կարգաւ ենէին՝ անոնք դուրսը կ'զբօսնուին :

Իւրաքանչիւրն իւր աշխատութիւնն ունէր, յորում ծնողաց կանխատեսութիւնն և լաւ վարչութիւնը կը տեսնուէր :

Երբ կերակրոյ ատեն կենաց ամեն հատակները մէկտեղ կը ժողովէին, խիստ սքանչելի տեսարան մը կը դառնար, զոր պատկերահանը նկարել կուզէր :

Ուռանձնական յրճագայութեանց մէջ՝ զբօսանայ վերապահեալ զուարճալի ընթերցումներս ընդհատելով, բլրակի մը զառ ՚ի վայրին վրայ նստած՝ այն սպիտակ տունը կը գիտէի, որուն շուրջը գտնուած մարդագետիներուն եւ կանաչադարդ դաշտերուն մէջ ընտանիքը յիր և ցան, այլ զբաղեալ կ'երթեւեկէր, կ'ենէր, կը մանէր ժրջան մեղուայ պարերու պէս՝ որ անդադար փեթակին բոլորտիքը կը թռչտին և մեղր կը դործեն :

Պատմե՞մ նաև երեկոյեան ընթրիքէն վերջը տեղի ունեցած ուրախութիւնն ալ : Ուն վայրկեանին՝ յորում հոգին իւր օրական պարտքը կատարելուն վրայ բերկրալից՝ հանգստանալու պէտքը կ'զգայ, և երբ քաղցըր խոնջութիւն մը՝ որ փրկաւէտ քնոյ յառաջընթացն

է, կը հրաւիրէ 'ի հանգստութիւն, ըստ բանի սուրբ Գրոց, զիւրաքանչիւր ոք ընդ որում և ընդ ըզնեաւ իւրով, հեշտալի էր ընտանեաց երեկոյեան խօսակցութեանց մէջ մանեղ, յորս փոփոխակի իրարու խնդակցութիւններ կը յայտնուէին և երբեմն իրարու դաս կուտային և օրինակ կ'ըլլային փորձառութիւնն իմաստնագունից համար ալ այնպիսի դպրոց մ'է՝ ուսկից իւրաքանչիւր ոք կըրնայ օգտիլ:

Փոքրիկ սղօյց իրիկուան ընթրիքէն զրդուեալ զուարթագին կը խաղային, վազելով և դատկելով մեր նստած աթոռներուն քովէն կ'անցնէին և մեր խօսակցութեան ձայնիւր կ'ընդհատէին: Մենք ուշադրութիւնս անոնց վրայ դարձունելով խօսակցութեան նիւթը կը փոխէինք և կ'սկսէինք նոցա բարի դաստիարակութեան միջոցներուն վրայ խօսիլ:

Վերջին նշանը տրուելուն պէս ամեն ձայն կը լռէ: Այն ընտանեկան աղօթից ժամանակն էր՝ յորում օրական յաջողութեանց համար գահութիւն կը վերառաքուէր Աստուծոյ, եւ հետեւեալ առաւր համար նորանսր առաջադրութիւններ կ'ըլլային. տղայոց ամենդ ձայնն ալ յերկինս կը բարձրանայր իբրեւ զխունկ երեկոյեան պատարագաց:

Հետեւեալ առաւօտը նախատօնակի կը նմանէր. կը զուարճանայինք այսպէս միաբան աշխատեցնուս վրոյ, իբրեւ վտակ մը՝ որ միշտ նոյն ընթացքն ունի եւ նոյն եւ մի միմունջը կը հանէ:

Իւրաքանչիւր տարի հայրենի տունս ուղեւած աւտեն՝ ընտանեացս մէջ կը դիտէի ինչ որ երկրագործը մայիս եւ յունիս ամսոց մէջ կը դիտէ մշակեալ դաշտին մէջ՝ ուր գարնան առաջին օրերէն 'ի վեր գալիս չէ:

Այս դաշտին մէջ երկրագործին բոցակայութեանը ամեն բան աճած կ'ըլլայ. կը տեսնէ երբեմն մերկ գետնոյն վրայ կանաչութիւն, նորաբոյս ծաղիկներ եւ հասկալից սլարարտացած ցորեաններ: Այսպէս ալ ընտանեաց

մէջ ամեն բան աճած և զարգացած էր : Աստուածային նախախնամութիւնն ինչպէս հօլին՝ նոյնպէս ալ ընտանեաց մշտանորոգ տեսլի մը կուտայ : Կը դիտէի զստն՝ դիտեց՝ որ մայրական գրկէն ելած՝ իւր դողդօջուն ծունկերուն վրայ քայլելու վտրձ կ'ընէր . մանկիկը պատանեակ եղած էր , երիտասարդ . այլիկը գիւրակոր բունի նման բարձրացած էր , զգացումներն արթնցած , յիմար ղուարճութիւններն անհետացած , խորհրդածուծութիւնը հասունցած և իւր պարտուց վրայ կը մտածէր : Հայրն և մայրն նոր մեղուանոց մը պատրաստած կ'ըլլային և փոքրիկ մեղուն կ'երթար աստուածային օրինաց համաձայն ուրիշ նոր պար մը յօրինելու » :

Ո՛վ Քրիստոս Փրկիչ , անսպա՛ռ աղբիւր սիրոյ , լազաղութեան և երջանկութեան , այս անհաւատ դարն իւր անձնասիրութեան և անհաւատութեան շրջանակէն հանէ՛ , յորում վրդուլեալ կը ծփայ , որպէս զի վերանորոգի ՚ի ծոց սիրոյ , հաւատոյ , բարեկարգութեան և միութեան քրիստոնեայ ընտանեաց :

Վ Ո Ս Փ Ո Ր Ի

Ա Ն Ք Ղ Ն Ե Ր Ը

(Շարունակում է Վերջ. ՑԷ. ԵԲԷ. 695)

Ժ.

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ՆԻՓՈԼԵՆ*

Ելլէրի՛ք անարգել Սէրէղ հասաւ : Վախնալով որ ձի
դուցէ պալատին մէջ իւր ներկայութիւնը Մէհէմէտի
լրտեսներուն կասկածն աւելցունէ , աքսորեալ գերդաս-
տանին չայցելեց . իբրեւ գլուխ կարավանի , իբր թէ
քաղաքէ քաղաք պարսկական կերպաններ , ախանակալ

*Նիօրէ , ըստ ղիցարանութեան , Տանտաղոսի դուստրը
եւ Պելոպայ քոյրն էր : Թէքայի Ամիրոն անուն թագաւո-
րին հետ ամուսնացաւ , եւ տասն եւ չորս տղայ ծնաւ . բայց
Լատոնան արհամարհելուն համար՝ իւր քոյր տղայքները , բայ
'ի Քլորիսայէն , Փեպեայ եւ Ապողոնի նետերէն սպաննուե-
ցան : Ամիրոն յուսահատութենէն ինքզինք սպաննեց . Նի-
օքէն ալ համրացաւ որտին կսկիծէն եւ վերջը քարի փոխուե-
ցաւ :

զարդեր և բովիճայներ կը պտըտցնէ, վաճառականի կերպարանքով Դաւիթ կոմսենոսի բնակարանը մտաւ : Երկտասարդ գերիներն իւր վաճառքները պալատին մէկ սրահը տարին . պալատին առջին ալ ուղտերն և ձիերը նայող երկու ծառայ կ'սպասէին :

Երբ Էշէրիֆ առանձինն մնաց այն մեծ սրահին մէջ՝ ուր Հեղինէ զինքն ընդունեց, իւր խորհուրդը յայտնեց կայսրուհւոյն և աղաչեց անոր՝ որ առանց ժամանակ կորսնցներու վախճի անկէ :

Երկտասարդ իշխաններն Էշէրիֆի ծառայներուն զգեստները պիտի հագնէին, և ամբողջ մէկ օր պիտի անցնէր՝ առանց գերիներուն և պաշտօնակալներուն կասկածանայ տեղի տրուելու :

Կայսրը վարանեալ կը թուէր՝ կայսրուհին, որուն Էշէրիֆ իմացուցած էր՝ թէ Բանայիւս իր աղջիկը «Էրայե» պիտի ազատէ, չղաշտեալով կը ծածկուէր . իշխանք ալ կերպարանափոխ ըլլալու կ'աճապարէին :

Կէս ժամ վերջը . պալատին պահապանները թողուցին որ պարսիկ գերիներն դուրս ելնեն, որոց ծուլութիւնը Էշէրիֆ երեսնին կուտար, սրովհետեւ անհեղեղ կերպով կերպաններն կուսակին առած էին, անանկ որ քալել չէին ուզեր :

Սուս վաճառականը Հեղինէի օգնեց՝ որ ուղտերէն մէկուն կռնակը զետեղուած վրանին տակ մտնէ . վաճառքներուն արկիւններն ու ծրարներն ալ ուրիշ երկու ուղտերու վրայ բեռցուցին . Դաւիթ իւր չորս մեծ որդիքներով ձի նստաւ . երկու պզտիկ աղայքներն ալ մօրերնուն քով մնացին :

Էշէրիֆ պահապան «Էրայե»-ն իւր գոհունակութիւնը յայտնել ուզելով՝ իւր անյուսալի յաղթութեանը համար՝ երկու բուռն արծաթ դրամներ նետեց անոնց, և հետիոտս յառաջեց իւր կարաւանը անաշնորդելու, մինչև քաղաքէն դուրս ելած միջոցին : Սէրէղի փողոցներէն անմիաս անցաւ, դռներէն ելնելով՝ դաշտը մը-

տաւ .

Էշէրիֆ Անդրեանուպօլէն անցնելու չհամարձակեցաւ . եթէ յանդգնու թիւնը զինքն ազատէր , չափազանց համարձակութիւնն ալ կրնար կորսնցունել . աւելի քիչ բանուկ տեղերէ անցնիլ ուզեց , որ թէպէտ ճամբան կ'երկարցնէին , բայց ճանապարհորդաց ապահովութիւնը կը կրկնապատկէին :

Էշէրիֆ կայսերական դերդաստանին քաջաւորութիւնը կը պնդէր , պատմելով իրենց՝ թէ ինչպէս Ուզուն — Հասան զօրաժողով կ'ընէ՝ կրկին Մէհէմմէտի դէմ պատերազմելու համար . Բանայիայի զթոռութեան և մեծանձնութեան և իւր յանդուգն ծրագրին վրայ կը խօսէր , կ'ըսէր ալ թէ երիտասարդ աղջիկը՝ խոտմանը համեմատ , Սօպէիհա անուն գուսանին դնած եւս Սուլթանեայ Դան մէջ իրենց կ'ապասէ :

Երկու ծր ճանապարհորդք հանդարտ և անխռով մնացին : Հեղինէ ապահով ըլլալ կ'օկսէր . երիտասարդ իշխանները հասակնուն վայելուչ ուրախութեամբ կ'ուրախանային , վրէժխնդրութեան մը յայտն ալ Դաւթի ձանձրոյթներն և ցաւերը կը վարստէր : Էշէրիֆ Հեղինէի ուղտին սանձէն բռնած՝ կէս ձայնով թիւրքմէն երգեր և անապատին տրտմութեան և ուխտանքուն վայելչութեան վրայ շինուած բանաստեղծութիւններ կ'երգէր :

Կարավանը բնաւ կասկած և երկիւղ չունէր : Վաճառականաց զգեստները պարզ , ձիերնին ալ միջակ տեսակէ էին , որովհետեւ Էշէրիֆ գիտէր՝ թէ Թուրքը աւելի հեծանելեաց տեսակին կը նայի քան թէ մարդուն զգեստին : Սակայն Էշէրիֆ իր հեծած կենդանիէն քան իր զինուոյ և զգեստուոյ շքեղութենէն մասնուեցաւ :

Երրորդ օրը , աքտրեալ դերդաստանը քիչ մ'անհանդստութեան մէջ ինկաւ . Սմէն ժամուն ճամբայները զինուորեալ զօրականներ կը պտըտէին :

Էյշէրիֆի վախճալով որ մի գույէ զինուորացի ուշա-
դուրսիւնը իր վրայ գրաւէ՝ անոնց հետ խօսելու կամ
բան մը հարցնելու չէր համարձակեր, սակայն կասկա-
ծեցաւ՝ որ Կոմսենոսեանց փախուստը յայտնուած էր։

Այս փորձանքը որչափ որ վտանգաւոր էր, այնչափ
ալ անցած դարձած դէպքերն իմանալ պէտք էր։

Էյշէրիֆ չէր կրնար ուրիշ ճանապարհորդները կայ-
նեցունելով անոնցմէ տեղեկութիւն ուզել։ ասիկա ա-
ճապարանք ցուցնել էր։ Որոշեց՝ որ գիշերը մօտակայ
խորանայի անցունեն։

Երբ Թիւրքմէն իշխանը տեսաւ այն ընդարձակ չէն-
քը՝ որուն կէտը հետեւակ ճանապարհորդները բռնած
էին, և գաւիթներն ալ ուղտերով և ձիերով լեցուած
էին, իսկոյն Հեղինէն ուղտէն իջեցուց, Դաւթի որդի-
քըն՝ ռաքերնին դետին դրին, և աքսորեալներէ բաղկա-
յեալ խումբն այն պանդուկը մտան՝ որ պարտաւեալ ան-
ցաւորաց ձրի նուիրեալ բնակարան մ'էր։

Ժամանակն այնչափ ուշ չէր, անոր համար հոն դրտ-
նուող ամեն հասակէ և ամեն աստիճանէ մարդոց քու-
ներն տակաւին եկած չէին։

Ճանապարհորդք ակորժանօք փելլ և ոչխարի միս
կուտէին, որք տաճկաց սովորական կերակուրներն են։
Քանի մի մուրացիկներ ճանապարհորդաց մօտենա-
լով և անոնց նոր նոր բաներ պատմելով՝ փոխարէն
ողորմութիւն կը խնդրէին։ տաճիկ մուրացիկը շրջող լը-
րադ իր է։

Մուրացիկներէն մին շատ մը ճանապարհորդներէ
ողորմութիւն չը կրնալ առնելով՝ ձեռքերը Էյշէրիֆի եր-
կնցուց։

— Լաւ, ըսաւ իշխանը, մուրացիկն ձեռքերը սղոր-
մութեամբ լեցնելով, բայց մեղի նոր լուր մը պիտի
պատմես . . . :

— Նոր լուր մը պիտի պատմեմ, ըսաւ մուրացիկը,
զոր հոս մէկն ալ չգիտէ։

Անթի մուրացիկն անմիջապէս իրեն տրուած կերակուրները լափիւիցեց : յետոյ պատմութիւն մը սկսաւ , զոր մէջ ընդ մէջ կ'ընդհատէր՝ երկայն ատեն լուծիւն պահելով , որպէս զի ալ աւելի գրդ ուէ ունկնդրաց հետաքրքրութիւնը :

— Թագաւորը , որուն պատուանկան և անդին կեանքը Աստուած պահպանէ , մեծ վտանգէ մ'ազատուեցաւ Սօսէիհա անուն քլիստոնեայ կամ հրեայ գերի աղջիկ մը , որուն երդոց և պարտւոց վրայ բոլոր Կ. Պօլոսի բնակիչք կը զօրմանային , յաջողեցաւ « երդմանել »

Կայսրուհին գողտնի Եշէրիֆի ձեռքը սեղմեց . հասկցաւ՝ որ մուրացիկն խօսքը վեհանքն իրանայի համար էր :

— Այդ աղջիկը Պալքէրնի պալատը մնալ կ'ուզէր , հարցոյց ուղղուն— Հասանի տղայն :

— Անշուշտ , եթէ հաւատարիմ մահմետական եղած ըլլար . բայց , ինչպէս որ ձեզի ըսի , այս Սօսէիհան , հակառակ իւր անունն , իսկապէս աղջիկ էր , և իւր նըպատակն էր շքեղ Սուլթանը կախարդել և կուրցընել , և չթողուլ որ իւր կայսրութեան սրահայնութեանը հսկէ :

— Ի՞նչ բանի մէջ գողտնին երգերն և պարերը կրնային նորին Բարձրութեան ապահովութիւնը վտանգել , հարցոյց Եշէրիֆ ծիծաղելով .

Մուրացիկը կասկածոտ դէմքով ճանապարհորդներուն վրայ նայեցաւ . ունկնդրաց վրայ տպաւորութիւն ընելու համար , յետ ընդ երկար լուծիւն՝ զոր աքօսութեամբ անվերջանալի համարեցին , ըսաւ .

— Այս քաղցր գունանը Դաւիթ Կոմնենոսի գերդաստանը Տրանկիլոն վերադարձնելու միջոցները կը յըղանայր , որ պարզապէս դաւադրութիւն է :

Ամենէն փոքրիկ իշխանները սոսկման աղաղակներ հանեցին . Դաւիթ զարհուրեցաւ . Եշէրիֆ ալ բարձրա-

ձայն խնդաց :

Մուրացկին անհանդարտ ուշադրութիւնը զինքը մատնեց . Էջէրիֆի սիրտը խոցեցաւ , կասկածեցաւ և վախեցաւ որ իրենց դէմ որոգայթ լարուած է , ի՞նչ պիտի ընէր կոմսենոսեանները պաշտպանելու համար՝ եթէ յանկարծ փոքրիկ խումբին վրայ յարձակէին . Աւագ , իր բարեկամաց հետ պիտի մեռնէր , ուրիշ բան չէր կրնար ընել :

Էջէրիֆ ուժը վրան ժողովելով՝ հանդարտ ձայնով հարցուց .

— Եւ ի՞նչ եղաւ այդ Սոպէիհան :

— Գուսանին գրած մէկ նամակը ստուգեց՝ որ ինք գաւաղբութեան հոգին է Մէկ ժամէ վերջը սպիտակ ներքինեաց գլխաւորը Սոպէիհան վրոսփորը նետեց :

Այս անգամ Էջէրիֆ դեղնեցաւ :

Հեղինէ լուռ կեցաւ . յորդ արատաւնքներ կը հոսէին դիմացը վրայ , և իւր շղաշառեռը կը թանալին :

Պատմիչն ոտքի վրայ ելնելով՝ վերջին անգամ իւր ունկնդրաց վրայ նայեցաւ , և իրենց ճանապարհորդութեան համար Աստուծոյ օրհնութիւնները մաղթեց անոնց և աներեւութացաւ :

Մուրացկին հարկաւորէն մէկնելէն անմիջապէս վերջը՝ Էջէրիֆ շարժում մ'ընելով երիտասարդ իշխանները քովը կանչեց և ըսաւ .

— Քնանալու ժամանակ չէ , մեկինք այս տեղէն , աղատութեան մէկ գիշեր միայն կը մնայ մեզ . թերեւ այս մէկ գիշերն ալ բաւական ըլլայ մեր փրկութեան :

Իսկոյն աքսորեալները ոտք ելան :

Ձիերը թամբեցին , և մինչդեռ ճանապարհորդք ծամբայ ելնելու կը պատրաստուէին , և ահա հարկաւորէն և հեծեալազորաց գունդ մը հարկաւորաց պաշարեց :

— Բաներնիս լմնցաւ , բռնուեցանք , ըսաւ Էջէրիֆ , և վաղեց կայսրուհւոյն առջև կեցաւ :

Կայսրուհին այս նոր վտանգին առջև անխռով մնաց :
— Աստուած մեր աղափութիւնը չէր ուզեր , քրթմնջեց Կայսրուհին :

Մէկ ակնթարթի մէջ մեծ աղմուկով լեցուեցաւ այն յարկը՝ ուր աշխարհի ամեն կողմերէն օտարականք քիչ մը յառաջ հանդարտութեամբ կը հանդստանային : Ոմանք իրենց գանձերուն վրայ դողալով՝ թանկագին բաներ պարունակող ծրարներն և արկղները բռնած կեցած էին : Ուրիշներ ալ կուգէին դուրս նետուիլ և արտորնօք փախչիլ : Բայց ժամանակ չէր տրուեր անոնց . Զինուորները՝ մարդ , կնիկ և տղայ ներս կը մղէին հրացանով և սրով՝ երբ իրենց հրամաններուն չը հընադանդէին : Խաղաղ կեցողները մինակ Սէրէզի քսորելոց խումբն էին : Դաւիթ՝ վհատեալ , ինքզինք պաշտպանելու հոգ չէր ընէր : Մի միայն Էշէրիֆ երկու ձեռացը մէկ մէկ դաշոյն բռնած՝ ազատուելու անկարողները պաշտպանելու ջանիւք մեռնել յանձն առած էր :

Յանկարծ փառաւոր սամուրեհի մը հազած մարդմը աղաղակէն դուռը ճեղքելով՝ պանդոկին ներսը նայեցաւ , և ճանչնալով Դաւիթ կայսրը՝ զոր Տրապիզոնի մէջ սոյն քաղքին անձնատուութեան ատեն տեսած էր ,

— Բռնեցէք այս մարդը , աղաղակեց եէնիչերեաց աղան . առիւծն , մատակ առիւծը և կորիւնները շղթայակապ Մէհէմմէտ Բ. ի առջև պիտի տարուին :

Տասը զինուորք յառաջ կը նետուին այս հրամանը կատարելու . բայց առաջին երկու զինուորները կուրծքերնուն վրայ սրոյ հարուած ընդունելով դետին կը փռուին : Ընկերներնին իրենց համար վրէժխնդիր ըլլալ կ'ուզեն . երեք զինուոր զէշէրիֆ զինաթափ ընել կը ջանան . իշխանը դարձեալ ահեղ բազուկը վերցնելով՝ առաջ մ'իւր ուսէն հարուածեց , ուրիշի մը գէմքն ալ երկուք ճեղքեց . մէկ հոգին քսանի գէմ քաջութեամբ կը կռուի : Էշէրիֆի վրայ կը յարձակին , իսկ սա շարունակ կը հարուածէ և կը վերաւորէ , իր դաշոյններն

երկու բոց էին, ինքն ալ աւելի ցնորական էակ մը կը թուէր քան պատերազմիկ մէկը։ Մերթ ինք իր վրայ գալարելով յառաջ կը նետուէր և մերթ յետոյ կը մըլդուէր, ոտիցը վրայ միշտ կանգուն կը մնար, և ցիր և ցան թշնամեաց գունդերը կը հարուածէր։ Իր հակառակորդաց կատաղութիւնը չափ և սահման չունի, բարկութենէն կոռնան, կատաղի դառնաց պէս կը մռնչեն։ Ի դուր Դաւիթ ինք զինք զօրականներուն ներկայ յացնելով՝ իւր արիասիրտ պաշտպանն ազատելու կը ջանայ։ զօրականներն զԴաւիթ բռնեցին, բայց կռիւը մէկ կողմանէ կը շարունակէր Լչչէրիֆի և ալապայ գնդին մէջ, որ իրենց ընկերներուն մահուան վրայ զայրադած՝ երդումն քրած էին իրենց կատաղի անոյեանը կամ ողջ և կամ մեռած բռնելու։ Վերջապէս Լչչէրիֆ պարտասեալ յետոյ կը մղուի և պառին կռիւներով կռիւը կը շարունակէ։ Երեսօտէն հարուածեալ, գէմքը բոլորովին յարեան թաթաւեալ, ձեռքը սրով կտրուած, միշտ կը կռուի, բայց առանց կռուոյն ելքին վրայ գիտակցութիւն ունենալու։ Արդէն աչքերը կը դառնան, ծունկերը կը ծռին, վիրաւորեալ կուրծքէն խոր և սուր ձայներ կ'եննեն. . . : Իր ոտից տակ հոսող արեան ճահիճին մէջ ինկնալու մօտ էր՝ երբ յանկարծ հակայի ստուէր մ'եկաւ կեցաւ Լչչէրիֆի և անոր կորստեան փախաբոց առնելուն մէջ տեղ։

— Կուրկա՛ն, պուռաց Լչչէրիֆ։

Յիրաւի, այս հակայն կուրկանն էր, որ սրածայր երկաթներով զինեալ՝ անդադար իւր առջև խորտոզ մարդոց բազմութիւնը կը հարուածէր։ Կուրկան ժամանակ գտնելով՝ կիսամեռ իշխանը վերցուց, առնելուն չը գիտցած և չը ճանչցած մէկ դուռը բացաւ, և անկենդան մարմինն իւր ուսին վրայ դնելով՝ դաշտին մէջէն խոյս տուաւ։

Քանի մի զինուորներ դիպուածով կուրկանին ետեւէն ինկան։ Գիշերը սառնորկ ըլլալով՝ անհնարին էր

հեռուանց բան մի տեսնել , որով աղաչեց յեսոս դարձան այս մարդկային որսէն՝ յոր թելադրուած էին վըրէժխնդրութեան ծարաւէն :

Էջնիչերեաց աղան իւր մարդոց կոչստեան վոռայ պիտի ցաւէր , սակայն իւր ճանապարհորդութեան նպատակին հառած , այսինքն , կոմմենտսեանց դերդաստանը ձերբակալած էր . Սուլթանը քանի մի ան նշան դինուորաց մահը բանի տեղ պիտի չը դնէր : Իւր թշնամիներն իր ձեռաց տակ պիտի րլլային . այս յաջողութիւնը թագաւորին ատելութեան կր բաւէր , և եւ նիչերեաց աղան ալ մեծ վարձատրութեան արժանի էր :

Անասնական կատաղութեամբ կալանաւորներն իրենց համար որոշուած ձիերուն քով բերին : Հեղինէ չկրցաւ իր աղայքները քովը պահել : Թէպէտ գիշեր էր , սակայն քանի մի ջահերու տկար լուսով խուժքը ճամբայ ելաւ :

Կայսրուհին ալ աղատուելու յոյս որոտովին մօրէ հանած էր . այս անգամ խնդիրը ոչ թէ՛ իշխանութենէ ինկնալու , այլ մարտիրոս ըլլալու վրայ էր . Վեհանձն կինը բնաւ ինք իր համար հոգ չէր բնէր . իւր զոհը կատարուած էր : Հեղինէ մի միայն անգուր Մէհէմէտի իւր որդւոց տալիք խոշտանգանաց համար կը զարհուրէր և կը սոսկար . բայց իւր քրիստոնէական զգացումը իր մայրական զգացման յաղթելով՝ Կանգակուղէնեանց աղջկան շրթանց վրայ միայն այս աղօթքը կար .

— Աստուած , դու , որ Մակաբեանց մայրը զօրացուցիր , զիս ալ զօրացուր՝ երբ մի և նոյն պատերազմով պատերազմիմ :

Տաժանելի ճանապարհորդութիւնը վեց օր տեւեց՝ առանց հանդստեան , առանց դադարման և առանց մեղմութեան :

Ժողովուրդը Մարգարէին այս պարտեալ թշնամեաց դէմ որչափ որ անգթութիւն կը գործէին , սակայն չէին կրնար չը զարմանալ Հեղինէի կերպարանաց վրայ :

Հեղինէի վրայէն չղաշատեալն հանեցին վշտէ և յող-
նութենէ պլայլեալ դէմքը զինուորաց և ժողովրդեան
ցուցնելու համար : Բայց արտասուաց հեղեղներուն հա-
կառակ՝ պայծառ և զուարթ հայեցուածք ունէր Հեղի-
նէ, և կ'ըզային թէ այս տառապեալ մայրը վերին և
գերադոյն զօրութեամբ կը զօրանայր : Մերթ ընդ մերթ
Հեղինէ իւր որդւոց ձեռքերը կը սեղմեր, երկինքը կը
ցուցնէր անոնց. իրենք ալ թէ և տարիքն ինչ,
բայց քաջալերուած և յոյս առած՝ մի և նոյն շարժմամբ
կը պատասխանէին մօրերնուն :

Դաւիթ միայն յուսահատ, թալկացեալ և հազիւ իր
ձիուն սանձը բռնելու կարող՝ կենդանւոյն վզին վրայ ծը-
ռած էր : Իւր տխուր դէմքն իր որդւոց դիմաց բոլորովին
ներհակ էր, իր որդիքն իրենց կեանք տուող մօրերնուն
քաջալերութեամբ մեռնիլ կ'ուզէին :

Վերջապէս Կ. Պօլսոյ զմբէթներն և զանդակատուն-
ները կալանաւորաց աչքին երևցան :

Քաղաքը մտածնուն պէս աղմկով լեցուեցաւ. ժողո-
վուրդը՝ Տրապիզոնի վերջին կայսեր Կ. Պօլիս հասնիլը
լսելով խուռներամ կը յառաջէր, երբեմն հզօր և այժմ
յետին աստիճան նուազատութեան և թշուառութեան
մէջ ինկած կայսերական գերդաստանին ցաւոյն վրայ
իւր անդութ հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար :

Վեց հարիւր եէնիշերի կալանաւորները մինչև Պալ-
քէնի պալատը տարին, ուր Մէհէմէտ Բ. տենդարեր
անհամբերութեամբ անոնց կ'սպասէր : Թէպէտ Սուլթանը
վահանն էր, բայց զԴաւիթ տեսածին պէս իւր ատե-
լութիւնը չը կրցաւ ծածկել : Սակայն Հեղինէի առջև
խորհարհեցաւ, որ իր թշուառութեան մէջ անդամ
դարձեալ վահանն կ'երևէր, և որոյ պայծառ և զուարթ
դիմաց վրայ գերմարդկային արութիւն կը տեսնուէր :

Ահա, դոչեց Մէհէմէտ, թէ ինչ կ'ըլլայ երբ
հետեւի խօսքերուն հաւտացուի : Կայսր կամ դերի, իւր
երդունը չը պահէ, Գիտէի վատութիւնը, Դաւիթ կոմ-

նենոս, բայց նոյն իսկ այդ վատութիւնդ կարծել կուտար ինձ՝ թէ դու պիտի չը կրնայիր ինձի դէմ մատնութիւն ընել զինեալ զօրութեամբ որովհետեւ չես կրնար ուրանալ թէ դու Սէրէզէն կարավանապետի հանդերձով փախած միջոցիդ, աճնանու էր բարեկամներ ալ քեզի բանակ պատրաստելու կ'ըբաղէին :

— Չեմ ուրանար, պատասխանեց Դաւիթ, իշխանութեանդ տակն եմ :

Հեղինէ երկու քայլ յառաջ գալով ըսաւ .

— Սէրէզէն մեր փախչելուն վերաբերեալ իրաց վըրայ խօսելու հարկ չկայ . Թուրքիան ձգելու իրաւունք ունէինք :

— Իրաւունք, գոչեց Սուլթանը :

— Կը կրկնեմ խօսքս, ըսաւ Հեղինէ հանդարտութեամբ, իրաւունք ունէինք : Մեր խոստումը պայմանական էր, մէկ ուրիշ երգումէ կախումն ունէր : Այրս, ես և որդիքս կայսերական թագէն հրաժարեցանք մեր հպատակաց կեանքը, պատիւն և ինչքերն ազատելու համար : Իշխանաց բաղդը հպատակներնուս փրկանքը կը հատուցանէր : Մեր թշուառութեան մէջ մեղի սա միջիթարութիւնը կը մնար, որ վեհանձն հոգ ինքու համար հերիք է, այսինքն, ըսել թէ և ոչ մէկուն վշտաց և կորստեան պատճառ եղանք, մենք միայն դոհուեցանք : Սակայն այն ինչ քու նաւերդ զմեզ աքսոր կը տանէին, և ահա հուրը, աւարն և սպանութիւնը Տրապիզոն կը քանդէին և կը կործանէին : Աւաղներ և եէնիչերիներդ մէկ մէկ գող և ծովահէն կը դառնային Բնակչաց մէկ մասը կոտորեցին, մնացածն ալ դերի տարին Աղքատները միայն մնացին իրեն նուազեալ կենդանիներ և թափառականներ՝ արիւնալից և դիակներով ծածկուած փողոցներուն մէջ : Այս էր խոստմունքդ, Սուլթան, որ օր օր զմեզ կայսերական ծիրանիէն մերկացուցիր :

— Քաղաքին խնայել ուզեցի, ըսաւ Մէհեմէտ,

բայց դուռներս յաղթութեամբ արբեալ՝ հրամաններս չը պահեցին :

— Այսարհակալութիւն չկար, ըսաւ Հեղինէ, որովհետեւ չպատերազմեցանք . . . : Այս արբեցութիւնը, որոյ վրայ կը խօսիս, անառակութեան, աղահուսթեան, վրէժխնդրութեան և ոճրագործութեան արբեցութիւնն էր : Սա ալ ըսեմ՝ որ ո՞վ պիտի համարձակէր, իշխան կամ՝ զինուոր, քեզի անհնազանդ ըլլալ : Քու խարճութիւնդ ո՛չ անհնազանդութեան և ո՛չ խռովութեան կը հանդուրժէր :

Մէհէմմետի դիմաց վրայ այնպիսի բարկութիւն ցուլաց՝ որ երկտասարդ կայսերազունք դնացին իրենց մօրը քով կեցան :

Հեղինէ յարեց .

— Այս խռովման ցունցութեան պատճառը դու չէիր . . . : Բայց ի՞նչ պիտի պատասխանես ինձի երբ միտքդ ձգեմ այն վայրկեանը՝ յորում Աննա Կոմսենտսի դեղեցկութենէն շլացեալ՝ զայն ինձմէ կնութեան ուղեցիր . . . : Կնութեան . . . կը յիշես, երգուընցար ինձի՝ որ զայն իբրեւ դուստր կայսեր համարիս, և Էլբուրդ և Սօիոյ հղօր միահեծանի ընկեր ընես . . . : Ասոր հակառակ զայն քու հարճերուդ կարգն անցուցիր, և որ աւելի արհամարհելին է, քու ծառայներէդ միոյն հետամուտնացուցիր : Ա՛հ, այս վերջին նախատինքը, իմ արեանս, մարմնոյս և աղջկանս դէմ գործուած այս եղեւոր իշխանութեան կուտար ինձ վերստին պատերազմ բռնալ զայն քեզնէ կորզելու և կամ իր քով մեռնելու համար :

— Իշխանուհին, պատասխանեց Մէհէմմետ, միշտ զիս կ'ատէր, մահուան երկիւղով միայն հաճեցաւ հետըսել Պօլիս զալ . իր ցրտութենէն ձանձրացած՝ երբ ինձի դէմ ըլլած դաւդ իմացայ զայն Սեբաստիան կիւնը երեսի վրայ ձգեցի . . . : Վերջը Սականոս պէտէն կնութեան տալով՝ Աննա Կոմսենտսէն և իւր մօրմէն վրէժս հանեցի :

— Իւ զմեզ ինչ պիտի ընես, հարցուց կայսրուհին :

— Կրնամ կեանքերն իդ շնորհել, պատասխանեց Սուլթանը :

— Ի՞նչ պայմանով :

— Իսլամութիւնն ընդունեցէք և զձեզ կը պաշտպանեմ :

— Դաւիթ, աղաղակեց Հեղինէ, և դուք, որդեալ կըք իմ, Սուլթանը մեր դատակնիքը տուաւ . . . մեռնինք . . . բայց իբրեւ թագաւոր, իբրեւ քրիստոնեայ և իբրեւ մարտիրոս մեռնինք :

— Առանց այս տղայոց վրայ գլխաւու, ըսաւ Սուլթանը, մահերնուն պատճառ պիտի ըլլաս :

Պիտի ըսեմ իրենց, Հայրենիք մը կայ՝ ուր աղատ պիտի ըլլաք . մինակ դուք պիտի չը մեռնիք, ես ալ ձեզի հետ պիտի մեռնիմ . . . Արտասուքս, մայրական արտասուք, կը թանան ձեր ճակատները՝ զորս կ'օրհնեմ . . . Ինչ մը վերջը իմ արիւնս ձերինն հետ պիտի թափի . . . :

— Անոնց խորհուրդ հարցուցիր, ըսաւ Սուլթանը իմանալու համար թէ արդեօք մահն ի՞նչ անոնց տալիք վառքէս վեր կը համարին :

— Մահ, աւելի մահ քան ուրացութիւն, աղաղակեցին միաբերան տղայքները :

Դաւիթ գլուխը վերցուց, զոր մինչև այն ատեն խոնարհեցուցած էր, իւր տխրագգեաց դէմքը նոր կին դանութիւն առաւ, և ոտքի վրայ ելնելով անվերջ քաջութեամբ ըսաւ .

— Լաւ, որդեակք իմ, եթէ կուղէք իմանալ՝ թէ մեր ցեղի իշխաններն և կայսրները ինչպէս կը մեռնին, դահճաց սրոյն տակ ինկած ատենս դիտեցէք զիս :

Հեղինէ Դաւիթ կոմսենոսի բազկացը մէջ նետուելով ըսաւ .

— Ո՛հ, օրհնեալ ըլլայ այս ժամը՝ որ մեր հոգիները հաւատոյ շերմ զգացմամբ կը բորբոքէ :

Մէհէմմէտ 'ի փոռձոյ գիտնալով Դաւթի տկարութիւնը ծաղրելու պէս բրաւ նորա խօսքը : Երբ կայսեր տկարութենէն կը չափէր նորա որդւոց յաւիտի թիւնըն ալ : Չէր կարծեր բնաւ որ Հեղինէ իւր հաւատքը պիտի փոխէ , անոր համար միայն զկայսրուհին պատժել միտքը դրաւ , իշխաններուն ալ մեծամեծ շնորհքներ ալ որոշեց՝ որպէս զի անոնց ուրացութեան դայթակղութիւնն աւելի հանդիսաւոր ըլլայ : Բայց իւր յուսացածին հակառակ , այս վատասիրտ Դաւիթ կոմնենոսը կը զօրանայր , իւր տկար հոգին Հեղինէի հոգւոյն կը հաւասարէր , եթէ Տրապիզոնի պարսպաց վրայ իբրեւ զօրական և իբրեւ թագաւոր չը մեռաւ , կրնար քրիստոնէաբար մեռնիլ իւր հաւատքը բարձրացնելով և չուրանալով :

Սուլթանը հանդարտելով՝ աքսորեալ ընտանեաց ըստաւ .

— Ձեզի երկու օր մտածելու միջոց կուտամ . . . : Այնուհետեւ կամ կորսնցուցածներնէդ աւելի վառք և պատիւ կը վաստկիք և կամ դիակներնիդ Այա — Ստէֆանոյի անդեղաց կերակուր կ'ըլլան :

— Կրնաս հրաման տալ դահճաց , պատասխանեց Հեղինէ :

Յետոյ կայսրուհին Կրկէսին մէջ մահուան դատապարտուողներուն առ կեսար ուղղած խօսքն յիշելով ըստաւ .

— Սուլթան , մահուան դատապարտուողները զփեղ կ'ողջունեն :

Որոշուեցաւ որ թշուառները մի և նոյն բանտը տալուին :

Մէհէմմէտ կը յուսար՝ թէ վերջին ժամուն տղայքները պիտի տկարանան և երկչոտ ըլլալով չարչարանքէ պիտի վախնան , կը մտածէր թէ Հեղինէ իւր քաջասիրտութեամբ հանգերձ պիտի յաղթուի՝ սուրբերուն իւր որդւոց գլուխներուն վրայ շողացած ժամանակ :

կայսերական գերդաստանը ստորերկրեայ բնդարձակ խաւարին բանտ մը տարուեցաւ : Պընձէ կանթեղ մը փոքր ինչ կը լուսաւորէր բանտը : Կերակրոյ համար քիչ մը բրինձ կուտային . իսկ անոնց անկողինն էին եւ գիպտացորենի տերեւներ :

Տղայք ճանապարհորդութենէ յոգնած և սաստիկ յուզուած ըլլալնուն համար շուտով քնացան , Հեղինէ և Դաւիթ տղայոց սիրուն գլուխներուն վրայ խօնարհած շարունակ կը համբուրէին առանց տղայոց զգալուն . յետոյ երկու ամուսինները բանտին ամենէն հեռի անկիւնը քաշուեցան , Սյն ատեն Դաւիթ իր կնիջ ձեռքէն բռնելով ըսաւ .

— Հեղինէ , բոլոր կենացս մէջ քու առաքինութիւնըդ , բարութիւնդ և քաջասրտութիւնդ չունեցայ : Շատ անգամ տկարութեանս վրայ ամօթահար եղած ես . գիտեմ՝ թէ սուրբ մօր մը և գիւցաղն դշխոյի մ'անարժան ընկերն եղած եմ : Միայն մեր իրարմէ բաժանման մեծ ժամուն զիս զօրացուցիր , մահը միայն քաջասրտութեան կողմանէ հաւասար պիտի գտնէ ըզմեզ Ներէ ինձ , Հեղինէ , ներէ ինձ :

Կայսրուհին քաղցրութեամբ եւ գորովանօք իւր այրը վեր վերցունելով ըսաւ ,

— Ինչո՞ւս սէտք անցեալը , Դաւիթ , անցեալը կը քաւես եւ արժանաբար կը գնես : Ինչպէս պիտի յիշեմ՝ թէ չը կրցար կայսերական երկիրը և Տրապիզոնի դռնը պաշտպանել , քանի որ այժմ երկնից արքայութիւնը և մարտիրոսաց պսակը պիտի ընդունիս . Ինչպէս միաքս պիտի բերեմ եբբեմն մեր խորհրդոց մէջ պատահած անմիաբանութիւնը , մինչեւ հիմայ չարչարանաց տունն մեր հրաժեշտի ողջոյնները պիտի տանք միմեանց :

Սյա գիշերը՝ զոր Մէհեմմէտ զարհուրելի փորձանաց գիշեր կը կարծէր , քրիստոնեայ կնիջ եւ մօր հոգին միսթարութեամբ լեցուց . Հեղինէ մինչեւ յայս ժամ ուրիշ կանանց օրինակ ըլլալու արժանի էր . այս

Ժամէն սկսեալ կը հաւասարէր այն վեհանձն մարց՝ որոց անուններն եւ յիշատակներն անմահ մնացած են սրբաշան եւ արտաքին պատմութեանց մէջ :

Այս հանգերձեալ մարտիրոսներէն բաղկացեալ խումբը տեսնել ուղողը՝ ինքզինք քրիստոնէութեան առաջին դարերը կայսերաց բանտերուն մէջ կը կարծէր : Մի և նոյն սրբութիւնը և երկրաւոր վիշտերը յաւիտենական և անանց երջանկութեան հետ փոխանակելու անպատում բաղձանքն ունէին :

Ժամերը Հեղինէի և իւր որդւոց ո՛չ երկար և ո՛չ դառն կը թուէին : Աստուածային սէրը զանոնք կը զօրացներ . իրենց աղօթից եռանդը չէր թողուր որ մահուան վրայ մտածեն :

Իսկոյն իրենց խաւարչտին բանտին դուռը բացուեցաւ :

Ամենքն ալ ոտքի վրայ ելան . դահճաց կ'սպասէին : Բայց Մէհէմմէտի շփոթեցումը տեղ կին մը և տղայ մը մտան կէս մութ բանտին մէջ :

Կինը քօղը վրայէն հանեց և Հեղինէի առջև խոնարհելով,

— Մայրի՛կ, ըսաւ, մայրի՛կ :

— Սննա՛, Սննա՛, ըսաւ կայսրուհին, իւր աղջիկը սրտին վրայ սեղմելով :

Երիտասարդ կինը որդիական սիրոյ ղգացմամբ լեցուեցաւ իւր ծնողաց վտանգը տեսնելով, նկուն և սարսափած կ'երևէր և չէր համարձակեր խօսելու՝ ըզգալով որ արտասանելիք բառերն իր շրթունքնրը պիտի այրէին :

— Մայրի՛կ, ըսաւ աւելի տկար ձայն մը, զիս կը մերժե՞ս :

Հեղինէի վերջին որդին, Դէօրգն էր, որ կայսրուհւոյն զգեստուց պատառիկ կուգէր :

— Այլ ևս տղաս չեմ, ալատախանեց Հեղինէ, մեղմով զԴէօրգ յետս վանելով . . . Աստուածդ ուրացար :

ինչո՞ւ այն քրիստոնեայ մօր օրհնութիւնը կը խնդրես , որ հիմա պիտի մեռնի :

— Ո՛չ , ըսաւ Աննա , պիտի չմեռնիս . կեանքը որչափ ալ դառն ըլլայ , դարձեալ կեանք է : Ինչպէս որ իմ , նոյնպէս ալ քու մեռնիլդ չեմ ուզեր : Ո՛հ , լաւ մտածէ՛ : այլ ևս չտեսնե՛լ զմեզ շրջապատող առարկայները , որք են երկինք , ծով և այս աստիճան չքեղ և արգասաւոր բնութիւնը :

— Լաւագոյն աշխարհի մը սքանչելիքները պիտի վայելենք :

— Զքեղ սիրողները թողո՞ւ , և յաւիտեան անոնցմէ բաժնուի՛ն :

— Կը մոռնաս երկինքը՝ ուր մարդիկ վերստին զիրար պիտի գտնեն :

— Ո՛հ , մայրի՛կ , տանջանքները , դահիճները , սուր երկաթը , մարմինը՝ որ կ'աղաղակէ , արիւնը՝ որ կը հոսի , մահուան սոսկալի երկիւղը , ուսկից Գրիստոս անդամ վախցաւ :

— Եւ սակայն Գրիստոս քեզի պէս տկար և մեղաւոր արարածին համար մեռաւ :

— Ո՛չ , անկարելի է . սաստիկ պիտի յուսահատիմ և տխրիմ . . . : Ո՞վ կ'արգիլէ զքեզ քու հաւատքդ հոգւոյդ խորը պահելէ : Գաղտնի աղօթէ՛ . . . : Մէհէմէտին և Ժողովրդեան առջև Մարգարէին օրինաց հնազանդիլ կ'եղծէ :

— Թշուառական , աղաղակեց Հեղինէ , թշուառական , եկեր ինձի խորհուրդ կուտայ որ հաւատքս ուրանամ :

— Ներէ՛ , ըսաւ Սականօս պէյին կինը , ինձի և Գէորգին . դթութիւն , մայրի՛կ :

— Դուք որ զՍտոռած մասունցիք , այլ ևս զձեզ չեմ ճանչնար : Գացէ՛ք այս բանտէն՝ որ ձեր հայհոյանքներէն կը դողայ և կը խռովի . . . : Ինքզինքնիս մահուան պատրաստելու շատ Ժամանակ չունինք :

— Ո՛հ, սոսկալի՜ բան, յարեց Աննա դէպ ՚ի Դաւթին կողմը նետուելով. Դուք, դուք, հայրիկ, մի՛ թողուք որ ձեր տղաքները սպաննուին, քանի որ մէկ խօսքով կրնան աղատուիլ. թո՛ղ սուտ խօսին, բայց Սուլթանը դոհացնեն, որպէս զի մինչև վրէժխնդրութեան օրը ապրին :

— Աննա՛, խեղճ մօլորեալ, տկարութիւնդ այն դառն կաթիլն է՝ զոր Աստուած մահուանս բաժակին մէջ կը հեղու. . . . : Մէկ դի գնա՛, գքեզ նղովելու զօրութիւն չունիմ. . . . : Կը ներեմ քեզի՛ եթէ զղջալով դաս մեր մէջ խառնուիս. գքեզ յամառ ուրացեալ տեսած ատենս ուրիշ բան չեմ կրնար ընել, բայց եթէ մօրդ պէս քեզի լսել. Իբրեւ շիրիմ ցուրտ եւ իբրեւ տաճար նուիրական այս բանառ մի խռովեր եւ հայհոյեր. ի բաց դնա՛. բայց յիշէ՛ որ Աստուած քեզի վրէժխնդիր պիտի ըլլայ մատնութեանդ համար, և Յուդայի խղճահարութիւնն և յուսահատութիւնը պիտի տիրէ հոգւոյդ մէջ. ես ապրիլ կ'ուզեմ, կ'ըսես. Շատ լաւ, ամեն գիշեր քու եղբայրներդ արիւնաթաթաւ սրոյ սակ ինկած պիտի երազես. . . . : Ամեն գիշեր մօրդ վերջին աղաղակն և իմ սա՛ վերջին խօսքս պիտի լսես. Դուք որ ուրացեալ էք, այլ ևս զձեզ չեմ ճանչնար. . . . :

Գէորգ ՚ի ծուներ իջեալ՝ կուլար գլուխը ձեռաց մէջ բռնած :

— Ո՛հ, ըսաւ Գէորգ, համբոյր մը, ձեզնէ ո՞վ ինձ համբոյր մը պիտի տայ. ձեզնէ համբոյր կը մտերամ :

Իւր եղբարց ամենէն փոքրն իրեն ծռելով ըսաւ .

— Աստուած ներէ քեզի, Գէորգ. յերկինս իրմէ պիտի խնդրենք որ զղջաս և մեզի հետ միանաս :

Աննա խռովեալ բոլորտիքը նայեցաւ. տեսաւ որ իւր հայրն և մայրը իրարու ձեռք բռնած կուլային :

Աննա ինք զինք դատապարտեալ տեսաւ ոչ թէ իր ծնողքէն, այլ ինքն իրմէն : Վայրկեան մ'ուզեց որ ծընողացը ոտքն իյնալով գոչէ. « Ես ալ ձեզի հետ պիտի

մարտիրոսանամ : Բայց վատութեամբ բերանը դոյնց .
Գէորգին ձեռքէն բռնեց , և խաւարչտին բանտէն
դուրս ելած միջոցին յուսահատական ձայնով ըսաւ .

— Ողջամբ կացէք :

— Դաւիթ , որդեակք իմ , ըսաւ Հեղինէ , փոր-
ձանքներէն ամենէն մեծին դիմացաք . մնացածներն ա-
սոր քով բան մ'ըսել չեն :

Դատաւարտելոյ սրտին մէջ հանդարտութիւնը տի-
րեց . երկնային խաղաղութիւնն իջաւ անոնց վրայ , և
երբ լաւաշէնի ոտից ձայները լսուեցան , մահը ար-
համարհեցին :

Հեղինէ իւր բազուկները տարածեց և անանց ձայն
հանելու իշխանները քովը քաշեց . յետոյ Դաւիթէն ա-
ռաջ անցնելով՝ իւր փոկրիկ տղայոց ձեռքէն բռնած ,
մեծերն ալ ետեւէն , բանտին նեղ անցքերէն անցաւ ,
միտին սանդուղքներէն մագլեց և մինչև պալատին դա-
ւիթն եկաւ , ուր Սուլթանը նստած էր՝ եէնիչերիներէն
շուրջ պատեալ :

Այսպէս կամարներուն տակ պատի պէս շարուած էին .

Սհեղ լուծիւն կը տիրէր այս բազմութեան մէջ :
Մինակ սահանքի մը կարկաշտնքն և թռչնոյ մը դեղ-
գեղանքը կը լսուէին :

Սուլթանը նշան ընելով Դաւիթը յոյժեց :

Կայսրը Հեղինէի ձեռքը սեղմելով ըսաւ .

— Դարձեալ դիրար պիտի տեսնենք յերկինս :

Սներկիւղ յառաջ եկաւ . այն լաւաշի քով հասնե-
լով որ մերկացեալ սուր մը բռնած էր ձեռքը , ըսաւ .

— Զարկ , բռնաւոր . մահուամբս պիտի կենդա-
նանամ :

Հեղինէ ծունկի վրայ եկաւ . իւր որդիքը սոսկալիկ
մի դունաթափ քովն եկան շարուեցան :

Մէհմէտ զոհին ընտրութեան մէջ վարանելու ձև
բռնեց . ջածէն եէնիչերեաց աղային հետ խօսեցաւ , սա
ալ մէկէն հեռացաւ և աներեւոյթ եղաւ . յետոյ հետը

հաղիւ եօթը տարեկան տղայ մը առնելով եկաւ , որ սարսափած կ'ուլար և կը ճչէր :

Ալեքսիս հինգերորդն էր այս տղայն , Դաւիթ Կոմսենոսի եղբորորդին :

Դահիճը զԱլեքսիս բազկացը վրայ բռնելով՝ դաշոյնը անոր կուրծքը խօթեց . յետոյ իր ծխաշունչ և արիւնաներկ սուրը հանելով՝ երիտասարդ կայսերազն իշխանաց վրայ նայեցաւ :

Սնդրանիկը յառաջեց , որոյ գեղեցիկ ճակատը աստուածային ճառագայթիւք կը փայլէր : Իւր եղբարց վրայ նայելով՝ նոցա եղբայրական ժպիտ մի յոյց տուաւ . յետոյ ձեռքը վեր վերցունելով՝ երկինքը ցցուց . դահիճը զայն իր գռուզ մազերէն բռնելով՝ փայլուն սրով օդին մէջ բոլորակ մը ձևացուց և անմիջապէս տըղային մարմինը դետին ինկաւ :

— Ինձի ալ , ըսաւ Հեղինէի երկրորդ որդին :

Ձեռքերը սրտին վրայ դնելով Էւլալէն քոյկն եկաւ :

Սուլթանին մօտենալով՝ զօրաւոր ձայնով ըսաւ .

— Տես թէ ինչպէս Գրիստոսի որդիքը կը մեռնին :

Հաղիւ թէ այս խօսքերը լմնցուց և ահա իւր եղբոր դիակին վրայ թաւալեցաւ :

Հեղինէ արիւնաթաթաւ զոհը կը դիտէր : Իւր այնչափ գորովով և սիրով մեծցուցած որդիքը՝ որք իր փառքն և ուրախութիւնն էին , իւր աչաց առջև կը խողխողուէին :

— Իլին , ըսաւ Մէհէմմէտ , գոնէ ատոնք ազատէ :

— Յառաջ մատիւր , ըսաւ Հեղինէ իւր երրորդ որդւոյն , կ'օրհնեմ զքեզ և Աստուած զքեզ կը կոչէ :

Պատանեակը տանջանաց տեղն երթալու ժամանակ չունեցաւ . կատաղի և անադորոյն դահիճը զայն բռնեց և երկու անգամ սուրը իջեցնելով՝ տղան երկուքի ձեղքեց :

Միւս երեք եղբայրներն ալ ձեռք ձեռքի տուած յառաջ եկան :

Միոյն գլուխը իբրև ծաղիկ հնձուեցաւ , միւսը գետին փռուելով ղոհուեցաւ , վերջնոյն վիզն ալ կտրուեցաւ :

Հեղինէ ծունկի վրայ եկած էր . բաղուկները դէպ յերկինս բարձրացուցած՝ կուղէր մարտիրոսաց միանալ , որք իրեն կսպասէին :

Միայն մէկ տղան մնացած էր , մէկ հատիկը , ամենէն փոքրն և ամենէն գեղեցիկը :

Մէհէմէտ դարձեալ ձայնը բարձրացունելով ըսաւ .

— Իլին , մեծ դահիճը դու ես . եթէ կատաղի քաջասրտութեամբ տղայոցդ մի ըստ միովէ ինկնալը տեսար , գոնէ այդ տղան ազատէ , որ կը շարհուրի մահուանէ :

Յիրաւի , տղայն արիւնը եւ դիակները տեսնելով և քրիստոնէութեան գաղափարը իր եղբարց չափ չը հասկնալով՝ պոռաց երբ դահճին իւր քով գալը տեսաւ , եւ մօրը գրկացը վրայ նետուեցաւ .

Հեղինէ սիրով զայն իւր գրկացը վրայ սեղմեց , նորա մաղերը եւ արտասուարից երեսը համբուրեց . վերջը լալով ըսաւ .

— Ո՛վ իմ ամենասիրելիս , գրկացս վրայ պիտի քնանաս մէկտեղ պիտի մեռնինք , եւ այլ եւս մահուանէ պիտի չը վախնաս :

Տղայն ժպտեցաւ , բաղուկները Հեղինէի վզին պատատեց . յետոյ աչքերը փակելով գլուխը մայրական ուսին վրայէն կախեց .

Այն ատեն Հեղինէ զաւակը կուրծքին վրայ սեղմած դէպ առ դահիճը գալով ըսաւ .

— Եթէ սիրտ ունեցող մարդ ես , նախ ինձի զարկ որպէս զի ասոր մեռնիլը չը տեսնեմ :

— Ո՛չ , առաջ տղայն սպաննէ , ըսաւ Մէհէմէտ :

Սուրը իսկոյն տղային գլխուն վրայ իջաւ .

— Կարգն իմն է , աղաղակեց կայսրուհին , որ իւր տղուն դիակը իր դողդոջուն բաղկացը մէջ տեսնելով՝

կ'սպասէր իւր սիրելի որդւոց նահատակութեան փառքին արժանանալ :

Մէհէմմէտ ոտքի վրայ ելնելով ըսաւ .

— Հեղինէի կեանքը կը շնորհեմ :

Կայսրուհին ծունկի գալով ըսաւ .

— Ձիւս ալ չարչարէ եւ մեռցոր, սիրածներս ինձ մէհանեցիր, ես ալ կուզեմ անոնց ետեւէն երթալ եւ հետերնին միանալ :

— Ձքեղ մեռցունելով պակաս վրէժխնդրութիւն ըրած պիտի ըլլամ, ըսաւ Մէհէմմէտ :

Սուլթանը բազմութեան կողմը դառնալով յարեց .

— Այս դիակները Այա — Ստեֆանոյի ծովեզրը նետեցէք . մահուամբ պիտի պատժուին որոնք որ ասոնք պատուով թաղել ուզեն :

ԺԱ.

ԱՅԱ — ՍՏԵՖԱՆՕՅԻ ԽՈՎԵԶՐԸ

Արեգակը հորիզոնը կը խոնարհէր երկինքն և միանգամայն ծովը ծիրանեգոյն ներկելով . վոսփորի ջուրերը կարծր բոցերու կը նմանէին, երկնից կապուտակ դաշտին երեսն ալ մեծ և լուսաւոր գիծեր կ'երևէին : Բիւզանդիոնի պարտեզները, ստուերաւ և զովութեամբ կը լեցուէին, մինչդեռ պալատներուն դմբէթներն և մզկիթաց սրածայր տշտարակները տակաւին 'ի մուսուխոնարհեալ արեգական շքեղութիւնն և պայծառութիւնը կը ցուցնէին վրային, վոսփորի ալեաց վրայ գեղեցիկ նաւակներ և անշուշտ կիներով լեցուն խորհրդաւոր մակոյկներ կը ճօճէին, այո՛, խորհրդաւոր, որովհետեւ մերթ ընդ մերթ անոնց մէջէն տխրական երգոց աղիւ-

ղորմ ձայներ կը լսուէին :

Այս—Ստեֆանոյի ծովեզրը՝ բարակ աւազով ծածկուած , արծաթի պէս կը փայլէր . ակիքներն ալ շարունակ եզերքները կը բախէին :

Այս ծովեզրն ամայի էր , բաց 'ի իւր մետաղական պայծառութիւնն աղտեղող մթին տեղէ մը , ուր զարհուրելի և այլանդակ շեղջեր կը տեսնուէին մարդկային կերպարանաց և զգեստուց , զորոնք ճանչնալն և որոշելն անկարելի էր . սակայն այն շեղջերը յանկարծ մարդու հոգին սոսկմամբ և ահուգողով կը լեցունէին՝ նրման ճիւղներու և ուրուականներու պատճառած սոսկման :

Իսկոյն կենդանի արարած մ'եկաւ ծովեզրը , աւելի կը գայլէր քան կը քայլէր , գլուխը կուրծքին վերայ խոնարհեցուցած և բաղուկներն ալ կախ թողած էր . Այս արարածին հագած ցնցոտի զգեստը հազիւ հազ իր մերկ և արիւննոտ ոտքերը կը ծածկէր , որոց վրայի վերքերն այրիչ աւաղէն կ'զկծէին : Ուղղակի արծաթափայլ աւաղին գեղեցկութիւնն աղարտող մթին տեղը կ'երթար . այն տեղ հասածին պէս ծունկի եկաւ և իր երեսն ձեռացը՝ մէջ ծածկեց . բաւական ատեն լացաւ . յետոյ արտասուքները սրբելով՝ իր դողդոջուն բաղուկները տարածեց և սկսաւ փռլն դիզուած դիակները կանգնել :

Այս կինը Հեղինէ Անդակուղենոս էր , Տրսպիզոնի վերջին կայսեր , Դաւիթ Կոմնենոսի այրին :

Այս այրիացեալ քրիստոնեայ մայրը կարծեց թէ իր միտքը դրածն ընելու զօրութիւն պիտի չունենայ : Մերթ կանգ կ'առնոյր համբուրելու համար այն մանկան գլուխը՝ որուն մօտեցած ատեն կը սարսուէր , համբուրելու համար այն ձեռքը՝ որմէ երբեմն գորովանք և գգուանք ընդունած էր :

Հեղինէ խելքէ մտքէ վեր զգուշութիւններով՝ որպէս թէ այս սիրելի մեռելոց անդամները տակաւին կը

չարչարուին, զանոնք կամացուկ կամացուկ աւազին վը-
րայ պառկեցուց՝ իրարմէ քիչ հեռաւորութեամբ: Հե-
լինէի հոգւոյն սիրելի հատորներն ամենքն ալ հոն կը
գտնուէին, որք էին Դաւիթ և իր վեց որդիքը:

Հեղինէ նոր լմնցուցած էր այս առաջին աշխատու-
թիւնը երբ համր ձայն մը լսուեցաւ: Հեղինէ գլուխը վեր
վերցունելով՝ նայեցաւ և տեսաւ որ երկնից ամեն կողմե-
րէն անգղներն թւերնին տարածած օդը կը բախէին,
իրարու կը մօտենային և մէկտեղ գալով Այա—Ստէֆա-
նոյի ծովեզրին կողմը կ'ուղղէին:

— Այա ինչ շուտ, ինչ շուտ, աղաղակեց Հեղինէ:
Վոսիկորի անգղներն էին, որոնք վնտուել կ'ուգային
այն որսը՝ զոր գրեթէ ամեն օր Մէհէմմէտ Բ. ի գահի-
նը իրենց առջև կը նետէր:

Հեղինէ՝ վախնալով որ այս սիրելի մնացորդները կը
պղծուին՝ քիչ մը զօրացաւ: Կարելի եղածին չափ շու-
տով թաղել պէտք էր զանոնք:

Սուլթանին սպառնալիքը չյիշեց: Կամ եթէ յիշեց
ալ՝ ուրախացաւ, որպէս զի յուսահատութեանը մէջ ա-
ղաչանքով պաղատանքով չընդունած բանը, այսինքն
մահը, այս կերպով ընդունի:

Հեղինէ բոլորտիքը նայեցաւ որպէս թէ տեղէ մը
օգնութիւն գտնելու համար: մինակ էր, բոլորովին
մինակ: Եօթն անգամ գերեզման պիտի փորէր, սակայն
գործիք չունէր:

Կայսրուհին իր աջակողմը փլվլուկ սուռն մը տես-
նելով՝ անոր կողմը վազեց:

Սակայն ինչ գլխութիւն և մարդասիրութիւն կըր-
նար յուսալ:

Խրաքանչիւր ոք Մէհէմմէտի հրամանները չգի-
տէ՛ր, նաև չը գիտէ՛ր որ ով որ այն հրամանները չը
պահէ, մահուամբ կը պատժուի: Հեղինէ դէպ 'ի խըր-
ճիթին կողմը գնաց: այրիչ աւազին վրայէն վազել կուղէր,
սակայն ոտքերը մէջը կ'ընկղմէին, ծունկերը կ'ընկուեալ

ըլլալուն համար՝ կիյնար կ'ենէր և նորէն կը քալէր . երբ տնեկին դրան առջև հասաւ բոլորովին շնչասպառ եղած էր , աչքերն կը բացուին կը փակուէին , սոսկալի բզղիւններ ականջները կը լեցնէին և ուղեղը կը խռովէին . կը վախնար որ կը մեռնի . . . :

— Աստուած , ըսաւ ոտքի վրայ ելնելով , գործս լմնցնելու ժամանակ տո՛ւր ինձ . և ապա ապա , օրհնեալ ըլլայ կամքդ եթէ զիս այս աշխարհէն հանդերձեալը կոչես :

Դողդոջուն ձեռքով տանը դրան զարկաւ . երիտառարդ կին մը բազկացը վրայ ծիծաղերես փոքրիկ տղայ մը բռնած եկաւ դուռը բացաւ :

Հեղինէ մանուկը տեսածին պէս յուսահատական աղաղակ մը հանեց :

— Ի՞նչ կուզես , հարցուց երիտասարդ մայրը , մատով անմեղին կարմիր շթուէքը շոյելով :

Հեղինէ՝ ծիւրեալ և ծնդեալ , պատասխանելու դժուրութիւն չունէր . համի և անշարժ մնաց , աչքերը մեծաբայ կը հայէր առանց բան մը տեսնելու :

Դուռը բացուած ատեն վարդերով լեցուն պարտեզ մը կ'երևէր , ոչ թէ մացառներու , այլ խոշոր վարդենիներու դաշտ մը . անոյշ հոտերնին սիւքերուն հետ խառնուելով՝ զմայլելի տեսարան մը կը ներկայացունէին :

Երիտասարդ կինը կարծելով որ Հեղինէ գետին պիտի ինկնայ տկարութենէն՝ դնայ անփիջապէս վայրի պտուղի հիւթերէն մզուած անուշահոտ հեղուկներով լեցուն բաժակ մը և կարկանդակ մը բերաւ :

Հեղինէ այս կերակուրները չընդունելով ըսաւ .

— Հողը փորելու համար բահ մը կամ ուրիշ գործիք մը :

— Հողը փորե՛լ , կրկնեց երիտասարդ կինը , ծառ տնկել կուզես . էրիկս սլարտիզպան է :

— Սւա՛ղ , ըսաւ Հեղինէ , դիտեալ մը պէտք է ինձ .

ձի :

— Դիտարձ մը, կըկնեց երիտասարդ կինը, Այա
— Ստէֆանօ անգղները դիակները կուտեն :

— Ինձ մտիկ ըրէ՛, ըսաւ Հեղինէ, իր դողդոջուն
ձեռքերը երիտասարդ մօրը երկնցնելով, գթա՛ և ինձ
մտիկ ըրէ՛, կ'աղաչեմ՝ գընդ Գու ամուսինդ կեն
դանի է, իսկ իմն մեռած : Այս երեկոյ կենա
ցըդ ընկերը ուրախ զուարթ տուն կուգայ, իսկ իմն
գերեզմանի կ'սպասէ : Որդիդ գրկացդ մէջ կը
ժպտի, բայց իմ վեց աղայքներս մեռած են :

— Մարգարէին վրայ երդուընցիր, աղաղակեց կի
նը, ո՞վ ես դու :

— Այրի մը, կայսրուհի մը, մայր մը :

— Տրապիզոնի կայսրուհի՞ն, հարցուց պարտիզպա
նուհին ետ քաշուելով :

— Այո՛, այո՛ . . . լաւ նայէ . կանեիք լաթ հագած
է, մաղերը ցիր և ցան, աչքերն արտասուօք լեցուած
. անցեալէն բան մը պահած չէ . ապագայէն
ալ միայն գերեզման պատրաստելու իրաւունքը կըյու
սայ :

Երիտասարդ կինը վշտացած և միանգամայն սար
սափած աչքերը Հեղինէի վրայ յառեց :

— Գիտե՞ս որ կեանքդ կը վտանգես, ըսաւ պար
տիզպանուհին :

— Կըյուսամ թէ Աստուած զիս կը մեռցունէ :

— Էրիկս պիտի չթողու՝ որ ուղածդ տամ :

— Ժպտող մանուկդ քեզի գթութիւն կ'ուսուցանէ :

— Դաւադրութիւն ըրեր ես Սուլթանին գէմ :

— Ի՞նչ կ'ընէիր դու եթէ Սուլթանը քու ամենէն
փոքրիկ զաւակդ գրկէդ յափշտակէր :

Պարտիզպանուհին պարտիզին և տանը դրանց մէջ
տեղ գտնուած անկիւնը գնաց և նորէն Հեղինէի քով
գալով ըսաւ .

— Ա՛ռ, Աստուած զիս վշտակցութեանս համար չը

պատժէր :

Հեղինէ բաճ մը տեսաւ , առնելով զայն երիտասարդ կնոջ ձեռքը համբուրեց . յետոյ վարդանոցին յանկէն դուրս ելնելով ծովեզրը թողած դիակներուն կողմն ուղղեցաւ :

Դիակներուն մօտենալով տեսաւ վրայնին անդղներ ներու բազմութիւն մը :

Հեղինէ բաճով զանոնք վանելով սկսաւ աւազը փոքել : Երբ բաւական խորութեամբ փոս մը փորեց , դաւթի դիակը մէջը զետեղեց և վրան աւազ լեցուց . Տըրապիղօնի վերջին կայսեր գերեզմանը ալի մը աւազ եղաւ :

Սնդղները դիակներու և արեան հոտ առնելով միշտ կ'իջնէին . հազիւ թէ Հեղինէ բաճը աւազին մէջ կը խօսէր , անմիջապէս նորէն կը հանէր գիշակներն ի վանելու համար : Սոսկալի՛ , դժնդակ և անօրինակ կռիւ : Հեղինէ թողած էր՝ որ դահիճն իր տղայքները նահաւտակէ , սակայն չէր ուզեր որ պիղծ հրէշներն անոնց մարմիններուն մնացորդներն ապականեն : Սնդիմաւ դրելի քաջութեամբ անդղներուն դէմ կը կռուէր . այլ ևս ո՛չ վիշտ եւ ո՛չ յոգնութիւն կ'զգար :

Մարմիններէն մին թաղելուն պէս ուրիշ նոր փոս մը բանալու կ'սկսէր . ամեն մէկ գերեզմանը փորած աւտեն իր զօրութեանց մէկ մասն ալ կ'սպառէր . քանի դողդոջուն ձեռք բաճը բռնելով փորել կ'սկսէր , անդղներն ալ կ'իջնէին և երկայն թւերով ին կայսրուհւոյն ճակատն և ուսերը կը բախէին , դիակաց վրայ խոյանալով՝ զանոնք իրենց մագիլներով կը ճանկէին և նոցա անշարժ բիւրեղը կը հանէին :

Գիշերը վրայ հասաւ . Հեղինէ իր դժնդակ գործը յառաջ կը տանէր . սև անդղները հազիւ կ'երևէին թանձր մթութեան մէջ : Հրէշները զիրար սուր ձայներով կը կանչէին . կայսրուհւոյն բոլորտիքը ժողովուած միշտ թւերնին կը բախէին և կը զարհուրեցունէին թը-

չուառ կինը քանի մի անգղներ դետին ինկած էին Հեղինէ բահին սուր կողմովը անոնց զարկած ըլլալուն համար, և կոմսենտսեանց գերեզմաններուն վրայ կ'երեւէին հազիւ սև թւերնին շարժելով . . .

Վերջապէս Հեղինէ բահին բունին վրայ կռթնեցաւ, որովհետև այլ ևս դորժը շարունակելու զօրութիւն չէր մնացած վրան, արտեանունքները փակուեցան, բահը ձեռքէն ինկաւ. ինքն ալ դետին ինկաւ և իւր վերջին որդւոյն քով թաւալեցաւ :

Չկրնալով այլ ևս բահը բռնել, սկսաւ ձեռքով աւազը մէկ դի տանիլ. եօթներորդ գերեզմանը եղունգներովը փորեց :

Կայսրուհին իր բոլոր ունեցած չունեցած ուժը վրան ժողվելով փոքրիկ գիակը փոսին մէջ գլտորեց և զայն ծածկեց, ինքն ալ գերեզմանին վրայ տարածուած մնաց. վշտաց յաւիտենից անշարժ արձան :

Իւթ գերեզման փորող ձեռքերն աղօթելու համար իրար միանալու զօրութիւն չունէին. այն ձայնը՝ որ տըղայքներն և իրենց հայրը մարտիրոսութեան յորդորած էր, այս աշխարհի մէջ այլ ևս պիտի չը հնչէր :

Հեղինէ կանգակուզենոս իր դիւցազնական հոգին առ Սատուած պիտի աւանդէր :

Բազուկները խաչաձև բռնած, երեսը յերկինս 'ի վեր դարձուցած, աւազին վրայ այնպէս կը մնար. վահանն 'ի ժամ մահու, ինչպէս որ էր կենդանութեանը :

Անգղներն այլ ևս վախնալու բան չունէին, միայն մէկ որս կը մնար իրենց :

.....

Վոսփորի վրայ յաղթանդամ մարդ մը նաւակ մը կը թափուէր, յորում մարդ մը և կին մը կը գտնուէին : Երբ նաւակին առաջոյ կողմը ծովեզրին դպաւ, երիտասարդ կինն իր ուսը իւր ընկերին երկնցուց, որ անշուշտ նոր վէրք ունենալով՝ դժուարաւ կը քալէր :

— Կուրկան, ըսաւ մանկամարդ աղջիկը, նաւակը թող և ետևնէս եկո՛ւր :

Թիալարն ոտքի վրայ ելնելով, թիերը վար դրաւ և իր տէրերուն ետևէն դնաց :

— Էշէրիֆ, ըսաւ մանկամարդ աղջիկը, գերեզ մանները համրէ . . . բոլոր կոմսենոսեանք հոս են . . . Հեղինէ արհամարհեց այն վճիռը՝ որ կարգելոյր զանոնք թաղելէ . մենք ալ անոր պէս արիանանք, և քրիստոնէական հաւատոյ առ այս դիւցազնուհին ունեցած բարեպաշտական պարտքերնիս կատարենք :

— Աղօթէ, Բանայիւ, աղօթէ այս դիւցազնուհւոյն համար . ես ալ քեզի վշտակից կ'ըլլամ :

Մէկ ժամ վերջը Հեղինէ կայսրուհին յաւիտենական քնով կը ննջէր իրեններուն քով :

— Բանայիւ, ո՛ւր կուգես որ երթաս, հարցուց Էշէրիֆ :

Մանկամարդ աղջիկը երեսը իշխանին դարձունելով պատասխանեց .

— Ո՛ւր որ երթաս, ես ալ պիտի գամ :

— Թագաւորութիւնը կորսնցուցած և 'ի հայրենեաց տարագիր իշխանի կին ըլլալ կուզե՞ն :

— Այո՛, պատասխանեց Բանայիւ :

— Ուրեմն, ըսաւ Էշէրիֆ Կուրկանին դստնալով, շուտով թիալարէ և զմեզ երկուքնիս ալ մեր ընդարձակ անապատը տար :

ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԻՆ ԲԺԻՇԿՆԵՐՈՒ ՎՐԱՅ

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Գրագէտներուն յայտնի է՝ որ նախնի արաբացիք արդի եւրոպացւոց մէջ ծաղկեալ գիտութիւններուն կարծուածէն աւելի հմուտ էին, և հիմա արեւելեան լեզուաց հմուտները՝ որոցմէ կը բաղկանայ ասիական ընկերութիւնը Գաղղիա, Սինդիա, Գերմանիա և Ռուսաստան, արաբացւոց գրքերէն այս գիտութեան վերաբերեալ բաներ թարգմանելով մեծ յառաջագիմութեանց պատճառ եղած են ։

Այս գիտութեանց նշանաւորներէն մէկն է բժշկութիւնը, որ թէպէտ հին յոյներէն անցած է արաբացւոց, բայց աղէկ զարգացած է, և այս զարգացման աշխատողներէն մէկն է Էպու Ահմետ էլ Գուլայի . ասոր ալ գլխաւոր աշխատութիւնն է Գրահաշի կամ Սենայր մը, զոր արաբերէն մակագրած է Քիլապի եւ Էնր վե ճէպր եւ Պահրաբ, այսինքն՝ քերտ Կոստանի և Թոքլ Ռոսոյ Հիպոկրատէի Այս յոյն հեղինակը՝ որուն այսպիսի գիրք մը հիմա յունաց մէջ չկայ, մաթէմատիքական գիտութեանց այս ճիւղէն միայն բժշկական գիտութեան վերաբերեալ մասին վրայ կը խօսի, և արաբ հեղինակին թարգմանածն ալ այս է . և զարմանալին սա՛ է՝ որ ինչպէս գիտեմք, եւրոպացի հմուտ բժիշկներուն մէջ ալ գիտցող չկայ կամ խիստ քիչ կայ, որ գրահաշուն բժշկութեան հետ ինչյարաքերութիւն ունենալը գիտնան ։

Կարելի է՝ որ Հիպոկրատ այդպիսի գիրք մը գրած

չըլայ . բայց ի՞նչ որ ալ ըլլայ , Փրկչի թուականութեան տասներորդ գարուն մէջ այս հեղինակին անունովն այսպիսի գիրք մը կայ եղեր , վասն զի վերոյիշեալ գրքքին արաբացի թարգմանիչը 922 ին մեռած է :

Արաբերէն թարգմանիչ մակագրեալ գրքին հեղինակը՝ որ է Բահայ Կաթիպի-Քան , կ'ըսէ՝ որ Հիպոկրատ՝ երկրորդ Ասկղեպիոսի* աշակերտն էր , և այս ալ առաջին Ասկղեպիոսի ցեղէն էր , որ գիտնական բժշկութիւնն ու փորձառականը իրարու հետ միացուց , որ մինչև այն ժամանակը միայն այս վերջինը գործ կ'ածուէր : Ասկղեպիոսէն քանի մի հարիւր տարի վերջը՝ Պարմենիդէս տեսնելով՝ որ փորձառական բժշկութիւնը շատ գործածուելով նոյն իսկ գիտութիւնը խանգարուելու վրայ էր , փորձառականը բոլորովին մէկ դի դրաւ , վասն զի ասոր հետեւելով խաբուիլը շատ դիւրին և հեշտեանքը աղետաբեր էր , և միայն գիտնական կողմը բռնեց : Պարմենիդէսէն ետքը բժիշկները երկու կուսակցութեան բաժնուեցան . ոմանք գիտնական կարգին և ոմանք միայն փորձոյ կը հետեւէին : Այս երկպառակութիւնը մինչև Հիպոկրատոյ ժամանակը տևեց , որ այս գիտութեան մեծ հստութիւն ունենալով և շատ խելացի ըլլալով երկու կողմն մէկ ըրաւ : Բժշկութեան նոր դրութիւն մը հիմնեց , որուն հետեւեցան նախ յոյները և ետքը ասորիներն և արաբացիները :

Կուզային ըսածին նայելով՝ օտար աղգաց բժշկութիւն սորվեցնողներուն ալ առաջինը Հիպոկրատ եղաւ . վասն զի ասկէ առաջ այս գիտութիւնը յունաց մէջ անգամ միայն քանի մի ցեղերուն յատուկ եղածի պէս էր , որ իրենց ցեղէն չեղող մարդուն չէին սորվեցնէր :

Էպսալ Ֆարաճ ասորի պատմիչը կ'ըսէ՝ որ Հիպոկ-

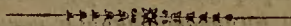
* Յոյնք միայն մէկ Ասկղեպիոս մը կը ճանչնային , եւ այն ալ իրենց չաստուածոց կարգը դրած էին :

բառ ազգաւ ասորի և Համուռ քաղաքը ծնած էր , և շատ անդամ Շամ քաղաքը կ'երթար , վասն զի անոր մօտերը Նիրապ ըսուած տեղը իրեն շատ ախորժելի եկած էր : Այս պատմիչը այն ալ կը յաւելու՝ թէ Պարսից Դարեհ Ղլշտասոյեան թագաւորին ժամանակակից էր , որուն թագաւորելու ժամանակն է Գրկչի թուակաշնէն 517 տարի առաջ : Բայց ուրիշ ասորի պատմիչ մի Իպնի Պատրիք* , այս բժիշկը ժամանակակից կը դնէ Պարսից Արտաշէս երկայնաձեռն թագաւորին , որ է Գրկչէն 469 տարի առաջ , և կ'ըսէ՝ թէ այս թագաւորը հարիւր տաղանդ ոսկի խոստանալով Պարսկաստան հրաւիրեց , որ դայ այն ատենը հօն տիրող հիւանդութեանը ճար մ'ընէ . բայց այն ատենը Պարսիկները ցունաց հետ պատերազմ ունենալուն համար Հիպոկլատ այս հրաւէրը չընդունեց : Ուրիշ պատմիչ մը , Միրխոնտ , այս բժիշկին համար կ'ըսէ՝ թէ 95 տարի ապրեցաւ , և առաջին տղայութենէն մինչև որ 16 տարեկան եղաւ , ուսման հետեւեցաւ , մնացած 79 տարին ալ գիտցածը սորվեցնելով և հիւանդ դարմանելով անցուց :

* Իպնի Պատրիք մատենադրին բուն անունն է Սայխո , եւ հայրը իշխան եւ ազնուական ըլլալուն համար այս մականունն առաւ : Պատրիք բառը բուն յունարէն է , բայց ինչպէս հայոց մէջ Պատրիկ , նոյնպէս արաբերէնի մէջ ալ նոյն բառը նոյն նշանակութեամբ օտնուած է : Սայխո բնիկ եւ գիպտոսի Յօսդատ քաղաքէն էր՝ հաւատով քրիստոնեայ յունադաւան , առաջ բժշկութեան հետեւեցաւ եւ բժշկարան մ'ալ շինեց , վերջը եկեղեցական կարգ մտաւ , եւ Աղեքսանդրիոյ յունադաւան եգիպտացիներուն պատրիարք եղաւ 933 թուին , եւ վախճանեցաւ 940 ին : Յիշեալ բժշկարանէն զատ ուրիշ գրքեր ալ յօրինած է , որոց մէջ նշանաւոր է արաբերէն Զաւա Իւլ Ֆէլահի , այսինքն շաք Գոհարաց ըսուածը , որ պատմական ժամանակագրութիւն մ'է աշխարհի սկիզբէն մինչեւ Գրկչի 936 թուականը : Այս գիրքը լատիներէնի ալ թարգմանուած է , եւ իմաստնոց մէջ մեծ յարգ ունի : Հեղինակը Եւսեփոս անունով կը ճանչցուի :

Յայն պատմիչները Հիպոկրատը փրկչի թուականէն 460 տարի առաջ ճերմակ ծովու կով կղզին ծնած կը դնեն, որ հիմա Նաանքէօյ կ'ըսուի: Ասոր մէկ խօսքը իբրև յիշատակաց արժանի շատերը կը յիշեն, որ կ'ըսէ եղբեր՝ թէ այսքան համբաւ ստանալուս պատճառ՝ Ֆիշտ ողի տութեանս վրայ մտածելս էր:

Ասոր գրքերն առաջին անգամ ասորերէնի և անկէ վերջը արաբերէնի թարգմանուեցան, որոց առաջինն է Աւաթ ըսուածը, որուն արաբերէն թարգմանութեանը վրայ մեկնութիւններ աւելցուց իսկիւլ Քապըմ էս Սաւըդ: Երկրորդը Տեղական հեռագրութեանց վրայ է, որոց յունարէն իշխան անունը արաբներն աւելցով ըրեր են ին ապրիմ: Երրորդն է Կանանց հեռագրութեան վրայ, և մեկնութիւնը գրեց Մուհամմէտ Բազի: Չորրորդ, Հեռագրութեանց պատճառները և ինչպէս վերջանալով քեանալու յայտարարութեանի դարձնողն է իսկու Սապիտ: Հինգերորդն է Օրոյ և Եղանակաց լրաց՝ թէ հիւանդութեանց վրայ ինչպէս կ'աղդեն: Վեցերորդն է Կեանքաց վրայ: Եօթներորդըն է Հեռագրութեանց լրաց՝ ընդհանրապէս Գիրք մ'այ կայ արաբերէնի մէջ, որ այս բժշկիս Աւաթ ըսուած գիրքը բովանդակեր և եզրակացութիւններ հաներ է: Ըսոյց ասոր հեղինակն ալ և թէ որ թարգմանուած է, թարգմանչին ո՛վ ըլլալը յայտնի չէ:

Մ Ա Հ Ա Գ Ո Յ Ժ

Մարդկային ցեղի ամբողջ պատմութիւնն մի ցաւալի թասը է ողբերգութեան՝ յորում բռնութեան և իրաւանց, ճշմարտութեան և ստութեան ահել պատերազմներու արարուածները միայն կը հանդիսանան. այս կռիւք պիտի շարունակէ ա նընդհատ, մինչեւ որ բռնութեան եօթնադուլս վիշապը հռոկ ուրեմն ջախջախուի. տակայն մարդկութիւնը դեռ եւս մեծամեծ զոհեր պէտք է տայ ճշմարտութեան, եթէ կուզէ որ իրաւունքն յաղթանակէ բռնութեան դէմ:

Ահա այն ճշմարտութեան տխուր զոհ կ'երթայ նաեւ ՄԱՏԲԻՈՒ ԼՖԷՆՈՒ ԱՅՎԱՏԵԱՆ, որոյ ցաւաղին մահուան լուրը դուռեցին Խաղապին եւ եւրոպական թերթեր, հռչակելով աշխարհի տասն եւ իններորդ դարու Հայ Նահապետ, որ ազգային արդար իրաւանց միայ իր կեանքը կը զոհէ, առ մահ եւ սիրելի յիշատակ մը թողլով իր բոլոր հայ-

ընենակցաց սրտերուն մէջ, եւ իր օրինակաւը քաջա-
լերելով հայ խմբագրութիւնը՝ առանց ակնառու-
թեան պաշտպանել միշտ իրաւունքն ու արդա-
րութիւնը ։

Այլատեան Էֆէնտի կը կնքէ իր մահկանա-
ցուն քառասուն եւ ութ տարու այրական հասակին
մէջ . նշանաւոր եղած է դաստիարակութեան , ե-
րեսփոխանութեան և լրագրութեան պաշտօնաւա-
րութեանց մէջ յցուցած լուսամբա դալափարնե-
րովն եւ անյսղօղօղ , հեղահամբոյր եւ ծանրաբարոյ
բնաւորութեամբը , որ աւելի ևս նշանաւոր ապա-
գայ մը կը խոստանար ազգին ։ Կը թողու աշխարհի
վրայ չորս ուրը զաւակներ եւ այրիացեալ ամուսին
մը , որոց մխիթարութիւն կը մաղթեմք Աստուծմէ
եւ ննջեցելոյն հողւոյն հանդիսալաւիտենական ։

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ

Խորամանկն զէ՛մ Խորամանկ :— Պաղտատ քաղաքէն բնակիչ մը՝ որ իր երկտասարդ ու թեան ատեն դողերու խորամանկութիւնը սորվելու և շատ անգամ՝ ալ զանոնք խաբելու հաճոյք մ'ունէր, իր կենաց վերջին օրերը քաղաքին վաճառանոցին մէջ պարզ մետաքսաւաճառ մ'եղած էր :

Գիշեր մը շուկայն սովորաբար գոյուելու ժամանակին ճարտար դողին մէկը վաճառականի ծպտեալ կերպարանքով վաճառանոցը մտաւ, որ բոլորովին վերոյիջեալ մետաքսաւաճառին կը նմանէր. բանալիներու տըրծակը, ապարօշը, դաւաղանը, վերարկուն, նոյն իսկ ծեր մարդու ձայնին հնչումը գողցեալ կտարելապէս անհաւատալի նմանողութիւն մ'ունէին անոր : Ենեղաւոր խորամանկը վաճառանոցին ոստիկանին հանդիպեցաւ և քաղցր ու հանդարտ ձայնով անոր ըսաւ. — Շուտ ըրէ՛ք, կաղաչեմ, առէ՛ք վառեցէ՛ք սա լապտերը, վասն զի այս գիշեր ընելիք հաշիւներ ունիմ : Յետոյ առանց ոստիկանին պատասխանելոյն սպասելով՝ բայաւ մետաքսաւաճառին խանութին դուռը և ներս մտաւ : Ոստիկանը լապտերը վառելով բերաւ. խորամանկը նըշանացի աղաչեց անոր, որպէս զի չթողու՝ որ լոյսը իր երեսին զարնէ, և առանց աւելի բան մ'ըսելու, հաշուեգրքի մ'առ չն նստաւ : Ուստուան դէմ ոստիկանը կանգնելով ըսաւ. — Դնա՛, բեռնակիր մը գտի՛ր և պատուիրէ՛ որ իր համէտն առնելով հոս գայ : Վաճառակա-

նութեան վերաբերեալ մէկ քանի բեռներ պիտի տանի
ասկէ մինչև իմ տունս : Այս գիշեր , յաւելցուց , իմ
պատճառաւ քունէ զրկուեցար — և իր քսակը ոստիկա-
նին երկնցուց , հրամայելով որ աճապարէ բեռնակիրը
կանչելու : Բեռնակիրը դաշով աղնիւ մետաքսի շատ մը
բեռներ դտաւ բոլորն ալ պատրաստ , շարկեց զանոնք
և խորամանկ աւաղակին ետեւէն գնաց :

Արևուն ծագելէն քիչ մը վերջը իր սովորութեան
համեմատ բուն մետաքսավաճառը շուկան եկաւ . ոս-
տիկանը դուարթագին և երակտապարտ դիմք զինքը
ողջունելով , շնորհակալ եմ , ըսաւ , այս գիշեր ինձի ը-
րած բարեբարութիւնէդ , զաւակներս այն ստակով
հարուստ իշխաններու պէս նախաճաշիկ մ'ըրին այս ա-
ռաւոտ . Աստուած ձեր և ձեր ընտանեաց վրայ իր
օրհնութիւնները սփռէ . երջանիկ պիտի ըլլաք դուք
այս աշխարհի մէջ և երկինքն ալ յաւիտենական երջան-
կութիւն պիտի վայելէք :

Մետաքսավաճառը այս անբաւ շնորհակարութիւն-
ները լսելով ավիշեցաւ . բայց սակայն խոհեմութիւն բա-
նեցնելով պատանխան չտուաւ . վազեց իր կրպակը բա-
նալու , և մէկ նայուածքով անսաւ որ իր ամենէն ըն-
տիր մետաքսներուն մէկ մասը աներեւոյթ եղած էր , և
ամեն բան հասկցաւ . սակայն բնաւ աղաղուի մը չհանեց
և ամենեւին արցունք չը թափեց . հանդարտութեամբ
կանչեց ոստիկանը և առանց շփոթելու անխռով ձայնով
հարցուց անոր . — Ըսէ՛ք ինձի , տեսուչ ոստիկան , ո՞վ
օղնեց ինձի սյս գիշեր վաճառքներս փոխադրելու ժա-
մանակ — . Ի՞նչ , մառցալու որեմն որ ինձի բեռնակիր
մը բերել տալով անոր հետ մէկտեղ դուրս ելար . ես ասկէ
դատ բան մը չեմ ըրած — : Ճշմարիտ էր , բայց ես ա-
նանկ քուն մ'ունէի և գիշերն ալ այնչափ մութ էր որ
չեմ կրնար աղէկ յիշել բեռնակիրն կերպարանքը . դնա-
լինտէ՛ զինքը և հոս բեր . կը ճանչնամ այն բեռնա-
կիրը — . Այո՛ , անտարակոյս , կը ճանչնամ զինքը , և

զնաց շուտ մը բեռնակիրը կանչեց : Մետաքսավաճառը նշան ըրաւ բեռնակիրին որ իր ետեւէն դայ , և իր կըրպակին դուռը դոցելով աւաւ զինքը միկուսի տեղ մը տարաւ , և սկսաւ անոր հարցումներ ընել մտերմաբար և ցած ձայնով . — Կրնա՞ն ինձի ցուցնել այս գիշեր իմ բեռներս տարած տեղդ . նայէ՛ , սիրելիդ իմ , խօքերնիս դուրս չհանենք , տխուր բան մ'է բտելիքս , ես քիչ մը շատ խմած ըլլալովս ամեն բան մոռցայ , — Ես պատասխանեց բեռնակիրը , լաւ յիշողութիւն ունիմ , ես որ ջուրէն զատ բան չէի խմած : Կըյիշե՞ս , դու զիս մինչև Տիգրիս գետին ձախ եղերքը տարիր . հոն ինձի պատուիրեցիր նաւավար մը կանչել , որ բեռները նաւուն մէջ կարգադրելուս միջոցին եկաւ ինձի օգնեց : — Շատ լաւ , նաւահանդիսար երթանք . նաւավարին հետ խօսած ատենս ինձի պիտի օգնես , այնպէս չէ՞ : — Անշուշտ , յօժարութեամբ : Եւ երկուքը մէկէն Տիգրիսին եզերքը հասնելով՝ նաւավարը գտան . Մետաքսավաճառը բեռնակիրը ետ դարձուց , նաւ նստաւ և նաւավարին մօտենալով ըսաւ : — Քանի մը ժամ յառաջ եղբօրս օգնեցիր դու վաճառքներու շատ մը բեռներ փոխադրելու համար . — Յիրաւի , արշալուսին ատենն էր . — Շատ լաւ , զիս նոյն տեղը պիտի տանիս , ուր որ բեռները վար առիր :

Տիգրիսին արշաւասոյր հոսանքները և թիակաց մէկ երկու ուժով շարժումներ նաւն առնելով տարին շուտով մինչև ուր որ պիտի կենար : Նաւավարը խորամանկ գողին յափշտակած բեռները Տիգրիսէն փոխադրող բեռնակիրը կանչեց : Մետաքսավաճառը նաւավարին որտեղից որ մինչև իր վերադարձն իրեն սպասէ , և բեռնակիրը մէկ կողմ տանելով ըսաւ . — Կուղեմ որ այս առաւօտ իմ եղբօրս վաճառքները փոխադրած տեղդ տանիս զիս . և ճամբայ ելան դէպ 'ի Տիգրիսի ափունքէն հեռի մէկ տուն մը , որ շինուած էր Պաղտատ քաղաքը շրջապատող աւաղուտ դաշտերուն վրայ : Տունը

հասնելով դուռը զարկին, բայց սլատասխան չտրուեցաւ : Մետաքսավաճառը՝ որ խիստ մանուածոյ փականքներու շինուածքն ալ իմանալու մասին մեծ ճարտարութիւն ունէր, դալարուն բանալիով մը այն ադուցիկ փականքը բացաւ . բեռնակիրը դրան առջև թողուց, և ինքը ներս մտնելով տեսաւ որ իր վաճառաց բոլոր բեռները ողջ անտրտտ, խորշ մը դիզուած էին : Պատէն երկար չուանով մը կապուած հին գորգ մը կախուած էր . սոյն գորգովն ու չուանով վաճառքին բեռները կապելով, հրաման ըրաւ բեռնակրին՝ որ զանոնք առնելով իր ետևէն նաւը բերէ : Ճամբան գողին պատահեցան, որ տակաւին չէր մերկացած իր ծպտեալ կերպարանքը . բոլորովին չփոթած բնաւ քննութիւն կամ հարցում մ'ընելու չհամարձակեցաւ, և մետաքսավաճառին հրամայական ակնարկութեան վրայ՝ անոր մօտեցաւ և լռութեամբ մինչև նաւը դնաց . չմերժեց նոյնպէս բեռնակրին օգնել՝ որ բեռները նաւակին մէջ զետեղուին : Մետաքսավաճառը նաւուն մէջ ծանրութեամբ նստելէն յետոյ՝ գորգն և չուանը նաւավարին ձեռքով իրենց տիրոջը դարձուց, և այսպէս ամեն բան երկու կողմէն ալ հանգարտութեամբ և կոտորեալ քաղաքավարութեամբ լմնցաւ : Նենգաւորն իր գորգը ուսը նետելով, այս վերջին խօսքերն ըսաւ վաճառականին .
— Աստուած հեծդ ըլլայ, անի՛ւ եղբայր . մենք երկուքնիս ալ օրինաւորապէս մեզի սեփական եղած ժառանգութեան մէջ մտած ենք հիմա . վերջապէս ես իրաւունքը քեզի կուտամ . դու քաղաքավար մարդու մը պէս վարուեցար :—

Եւ իրարմէ բաժնուեցան . մետաքսավաճառը կրրպակը վերադարձաւ իր վաճառքներովը մէկտեղ, դուրն ալ իր քօակը վրայ տալով հանդերձ, իր աւագակաց բոյնը դարձաւ լոկ չուանով մը և իր ուսին վրայ շալկած հին գորգովը :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՐԱՏՓ

ԸՆՏԱՆԵԱՑ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ

ՅԱԿՈԲՈՍ Կ. ՍՐԱՊԵԱՆ

Այս պատուական գիրքը վանացի Ս. Ղևոնդեանց Դիչերօթեայ վարժարանի աշակերտներէն Յակոբոս Կ. Սրապեան պատանին թարգմանած է հայերէն լեզուի :

Երեք գլխաւոր մասերու բաժնուած է գիրքն . առաջին մասին մէջ կը խօսի Ամուսնութեան վրայ , թէ ինչ է ասոր հական հանդամանքներն և ամուսնանալէ յառաջ և յետոյ ժամանակի մէջ քրիտոսնէի մը գործածելիք զգուշութիւններն ինչ են . երկրորդ՝ Որդւոց վրայ , թէ ինչպէս անուցանելու է և ինչպէս դաստիարակելու . երրորդ՝ Ընտանեաց վրայ , թէ ինչ համամտութեամբ կենցաղավարելու են , ինչպէս աշխատելու և բարեկարգութիւն պահելու են իրենց տանը մէջ :

Որովհետեւ ընտանիքն առաջին տարերքն է , որմէն
1876 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ . ՏԵՏՐ Ը, 96

կը գոյանան ազգեր , և ընտանեաց առանձին բարոյական բարեկարգութիւնն համօրէն ազգին երաշխաւորութիւնն է , և ընդ հակառակն , ազգ մը կը կործանի՝ երբ ընտանիքանկարգութեան և անբարոյականութեան մէջ իյնան , հետեւապէս ընտանեաց բարեկարգութեան վրայ գրուած խրատներն ամենէն կարեւորագոյնն են առ հասարակ ամեն ազգաց համար : Այսպիսի խրատական մը մեր ազգին համար ալ օգտակար ընելու մօտք թարգմանուած է , փախաբերով՝ որ դարմանուին այնչափ անհնարին փնտաներն՝ որովք կը տուժեն մեր ընտանիք , հերքուին այն մոլութիւնք՝ որ իբրեւ թոյն ազգին ընդհանուր երակաց , ընտանեաց , մէջ թափանցելով՝ բոլոր ազգային մարմինն ապականելու վրայ է :

Կը գտնուի Կ. Պօլիս Գալաֆեան գրատունը
Գին 1 ֆրանք

ՅԱՆԿ ՆԻԻԹՈՅ

Ազգ	379.
Ամերիկայի մէջ կանայք եւ ընտանիք	79. 438.
Այլ եւ այլք • Ազահ հայրն եւ անհող որդին	572.
» » Այսօրուան հաւերթը վաղուան հաւէն աղէկ է	422.
» » Աստղի ժննդութիւնը	425.
» » Ափրիկէի աղամանդ պարունակող հարաւային երկրը	540.
» » Բանսիլլանիոյ կազէ հորերը	720.
» » Բարեկամի մը իւր բարեկամն ընդունելու կերպը	570.
» » Գաղղիոյ եւ Գերմանիոյ վիճակը	699.
» » Գաղղիոյ մէկ թագուհին	380.
» » Եպիսկոպոսն եւ վարսուիրայն	380.
» » Երազատեսք	636.
» » Զանազան հասակներու մէջ մարդկային մարմնոյն ծանրութիւնը	425.
» » Զէնիթ անուն օդապարիկը	487.
» » Խորամանկին դէմ Խորամանկ	757.
» » Հէրսէկովին	696.
» » Պարսկաստանի արքունիքը	564.
» » Բումանիա	698.
» » Օրինակ արդարութեան եւ որդիական սիրոյ	55.
Անակնկալ յեղափոխութիւն Թուրքիոյ	346.
Անգղիոյ բարեկեցութիւնն եւ անոր պատճառները	349. 473.
Աստուծոյ անունը հին ազգաց մէջ	44.

Բանաստեղծութիւն . — Բնականապայայտող զգոյութենէն

	Աստուծոյ	628.
» »	Ի մահ սրբոյն Մեարոպայ	51.
» »	Հրեշտակ եւ մանուկ	185.
Բարեկիշատակ հանդուցեալ Սարգիս աղա Տիօնեան		632.
Վաւառական ընդհ. ժողով 'ի Նիկովիդա		634.
Գիշակեր տունկեր		48.
Գ. Տարեդարձ Ս. Ղեւոնդեանց զիշ. վարժ. վանացս		420.
Ընտանիք		597. 644. 705.
Թիվթակցութիւնք		474.
Լորա Բալմերսթըն եւ արեւելեան խնդիր		363. 401.
Շանուցումն		640. 704.
Հանդէս հարցաքննութեան եւ պարզեւաբաշխի		
Ս. Ղեւոնդեանց զիշ. վարժ. սուրբ վանացս		428.
Հարադատ եւ անհարադատ աւետարաններ		324. 385.
Հրապարակախօսութիւն		65. 129. 199. 268. 496. 557. 588.
Մահադոյժ		314. 755.
Մայիս		257.
Մարդկային արժանապատուութիւն		480.
Մեր երկրին արդի վիճակը		657.
Միութիւն եկեղեցւոյ Հայաստանեայց*		5.
Յայտարարութիւն		427. 432. 509.
Յառաջադիմութիւն		577.
Նախնեաց կրօնքը , զրազխտութիւնն ու ճարտարութիւնը		513.
Նոր հրատարակութիւնք . Առողջաբանութիւն		384.
» »	Բարունակ Պէյի ճանապարհորդութիւն	382.
» »	Դրախտի ընտանիք	492. 256.
» »	Խրատք ընտանեաց	761.
» »	Հաճի Սաֆէր . զէտ	320. 382.
» »	Յիսուսի զերջին շաբաթ	383.
» »	Պօսիւէի յաղագս ծանօթութեան Աստուծոյ եւ անձին	573.
Որբիք		226. 291. 540.
Ուրախաժութ լուր		255.

Պաշտօնական յայտարարութիւն Ազդ. Կրօն. Ժողովոյ	376.
Պատկեր հանդիսի հարցաքննութեան եւ պարգեւաբաշխի Ս. Ղեւոնդեանց Գիշ. Վարժ. Ս. Վանացոյ	433.
Պ. Թիէռի մանկութիւնը	493.
Ս. Աստուածածնի տրուած կրօնական յարգանքն Նիւս-սոսի Ժողովէն յառաջ	244. 278.
Ս. Գրոց հայերէն թարգմանութեան յարգն եւրոպացւոց մէջ	449.
Սուրբ Էջմիածնի առջեւ Աղթամար	43.
Վէպ. — Հաճի Ս աֆէր*	31. 100. 164.
Վոսիորի անդրները 233. 302. 340. 448. 486. 526. 615. 677. 722.	
Քանի մը հին բժիշկներու վրայ տեղեկութիւն	754.
Քանի մը խօսք ֆրանմասօնութեան վրայ	250.
Քրիստոնէական ամուսնութիւն	94. 432.

* Տե՛ս նոյն 2. Տարի. Երես 56. 100. 460. 244. 296. 565. 425. 481. 545. 644. 679. 657.

ԳՐԱՎԱՃԱՌ

Յ. Գ. Ա. Վ. Ա. Ֆ. Ե. Ա. Ն

ԳՐԱՏՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Կ. ՊՕԼԻՍ. ՉՄԲՄԱՃՐԼԱՐ ԵՕԳՈՒՇՈՒ ԹԻԻ 16

Ս. Վանաճաճ Տպարանէն 'ի լոյս ընծայեալ
գրքերէն կը գտնուին սոյն գրատունը ։

ԱՌԱՔԵՆԻ ԳԻՏՈՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԱԳԷՏ ՊԱՏԱՆԻ	Գին 4 ֆրանք
ԱՌՏՆԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ	» 0,50
ԱՐԻԻԵԼԵԱՆ ԽՆԳԻՐ	» 0,50
ԲԱՐՈՒՆԱԿ ՊԷՅԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԳՈՒԹԻՒՆ	» 2
ԽՐԱՏՔ ԸՆՏԱՆԵԱՅ	» 4
ՀԱՃԻ ՍԱՖԵՐ ՎԷՊ	» 2
ՀԵԳԱՐԱՆ	» 0,8
ՀԵՐՁՈՒՄԾՈՂ ՊԱՊՈՒԹԻՒՆ	» 2
ՀՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵԹԱՆՈ	» 0,75
ՅՈՅՍ - ԱՄՍԱԳԻՐ Ա. Տաբեկան կազմեալ	» 4
» » Բ. » »	» 4
» » Գ. » աղաւեալ է	
» » Դ. » կազմեալ	» 4
» » Ե. » »	» 8
» » Զ. » »	» 8
» » Է. » »	» 8
» » Ը. Տաբեկանին գինն է	44

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀԱՄԱԲԱՐՐԱՌ ԱԻՆՏԱՐԱՆԻ	Գին 5 ձրանք
ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՔ ԸՆԴՂԷՄ ԿԱՐԿՈՒԹԵԱՆՑ ԸՈՂՈՂՈՒԹԵԱՆՑ	
գին միջ տեարի	0,15
ՊՕՍԻԻԼԻ ՅԱՂԱԳՍ ԽԱՆՈԹՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ	
ԵՒ ԱՆՁԻՆ	» 2
ՍԱԴՄՈՍ	» 4
ՍԿՋՐՈՒՆՔ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ	4
ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆ ԴԱՍԱԳԻՐՔ ՍԱՊԱԿԱՆ	
ՏՐԱՄԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՄԱՌՕՏ ԴԱՍԱԳԻՐՔ	գին 4,25
ՔԵՐԱԿԱՆ	» 0,4

ՄԱՄՈՑ ՏԱԿ

ԱՌՈՂՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴԱՐՃԱՆԻ Ե ԿԱՌԱՐԵԱԼ ԵՍՔԺ.Գ. ՀԵՐԱՇԵԱՆԷ:
ՏԵՐԱՐԹ—ՃԱՌՔ ՄԵԹՈՑԻ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ԹԱՐԳ Ա.
ՈՍԿԵԼ Ա. ՇԱՐԱԳԻՆՆԵԱՆԻ . ՆԱԿԻՐՈՒ ԳԻՆ . ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՎԱՆԱՅՈՒ:

ՀԱՐՈՐԱՆ Ի ՏՊԱ. 2. Ս. ԱՍՏՈՒԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՅ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637

ՅՈՅՍԸ կերեւի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ տետրով մը : Գլնն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք արծաթ մէճիտիէ , վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց հանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Տ Ո Ր Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր

Գ. ՊՕԼԻՍ. ՄԵԾ. Կարապետ Էֆ. Նազմահեան. Եէնի
Ճամի փողոց. Թիւ 8
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. Յովհաննէս աղա Նազըհեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Յովհաննէս աղա Սէտէմեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն

